

А. ИБРАХИМОВ, Р. ЖУМАНАЗАРОВА

МУЗЫКА

4-класс үчүн окуу китеби

Кайра иштелген жана толукталган 7-басылышы

Өзбекстан Республикасынын Элге билим берүү министрлиги
басууга сунуш кылган

Гафур Гулам атындагы басма-полиграфиялык чыгармачылык үйү
Ташкент – 2020

УЎК 78 (075)
КБК 85.31я71
И 15

Рецензенттер:

Г. Ганиева — Республикалык билим берүү борборунун методисти.

Ш. Хакимова – Ташкент шаары, Чиланзар районундагы 281-мектептин музыка маданияты предметинин мугалими.

Э к с п е р т:

В. Гаппарова – Ташкент шаары, Учтепа районундагы 203-мектептин музыка маданияты предметинин мугалими.

*Республикалык максаттуу китеп фондунун
каражаттары эсебинен басылды*

Ибрахимов А. жана б.

Музыка: 4-класс үчүн окуу китеби/А.Ибрахимов, Р. Жуманазарова. Кайра иштелген жана толукталган 7-басылышы. — Т.: Гафур Гулам атындагы басма-полиграфиялык чыгармачылык үйү, 2020. –112 б.

1. Жуманазарова Р.

УЎК 78 (075)
КБК 85.31 я71

ISBN 978-9943-6112-7-6

© А.Ибрахимов, Р. Жуманазарова
© Гафур Гулам атындагы басма-
полиграфиялык чыгармачылык
үйү, 2007–2020

СӨЗ БАШЫ

Урматтуу окуучулар! Ар бир элдин кадырлуу ырлары, күү-обондору, бир сөз менен айтканда улуттук музыкасы болот. Элдик музыка — көп жана узак кылымдык сыноолордон өткөн жана жан дүйнөбүздөгү руханий байлыгыбыз.

Ар түрдүү аспаптарыбызда аткарылып жүргөн улуттук обондорубуз болсо, мына ушул руханий байлыктын ажыралгыс бөлүгү.

Колуңардагы окуу китеп силерди мына ушундай руханий сулуулук менен байлыктардан пайдалануу максатында жазылган.

Анда элибиздин жашоо тиричилиги, эмгек иш-аракети жана түрдүү майрамдык үрп-адаттары менен байланыштуу ырлары, улуттук аспаптары жөнүндөгү маалыматтар менен таанышасыңар, укмуштай ыр-күүлөрдү угасыңар, алардын айрымдарын аткарууну үйрөнөсүңөр. Ошондой эле, Өзбекстан жана Кыргызстан композиторлору жана обончуларынын окуучулар үчүн жазган чыгармалары менен таанышасыңар.

Окуу китебинде колдонулган төмөнкү шарттуу белгилерди эстеп калгыла:

 — музыка угуу;

 — добуш көнүгүүлөрү;

 — ыр ырдоо;

 — нотага карап ырдоо;

 — өз алдынча окуу;

 — суроо жана тапшырмалар;

 — музыка сабаты;

 — QR код.

ЎЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МАМЛЕКЕТТИК ГИМНИ

Сөзү **Абдулла Ариповдуку**

Музыкасы **Мутал Бурхановдуку**

Салтанаттуу

1. *f* *ff* *p* *f* *mf* *f* *ff* *f* *mf*

1. *Ser-qu - yosh, hur o'l - kam, el -*
ga baxt, na-jot, Sen o'-zing do'st-lar - ga yo'l-dosh, meh-ri -
bon! Meh-ri - bon! Yash-na - gay to a-bad il -
mu fan, i - jod, Shuh-ra-ting por - la - sin to - ki bor ja -
hon! Ol - tin bu vo - diy-lar jon O'z-be - kis -
ton, Aj-dod-lar mar-do-na ru - hisen-ga yor! U-lug'
xalq qud - ra-ti jo'shur-gan za-mon, O - lam-ni mah-li-yo ay - la -

Serquyosh, hur o'lkam, elga baxt, najot,
 Sen o'zing do'stlarga yo'ldosh, mehribon!
 Yashnagay to abad ilm-u fan, ijod,
 Shuhrating porlasin toki bor jahon!

Кайырма:

Oltin bu vodiylar — jon O'zbekiston,
 Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
 Ulug' xalq qudrati jo'sh urgan zamon,
 Olamni mahliyo aylagan diyor!

Bag'ri keng o'zbekning o'chmas iymoni,
 Erkin, yosh avlodlar senga zo'r qanot!
 Istiqlol mash'ali, tinchlik posboni,
 Haqsevar, ona yurt, mangu bo'l obod!

Кайырма

Oltin bu vodiylar — jon O'zbekiston,
 Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
 Ulug' xalq qudrati jo'sh urgan zamon,
 Olamni mahliyo aylagan diyor!

БИРИНЧИ ЧЕЙРЕК

ЭЛДИК ЫРЛАР

1-сабак. Өлкөбүздү даңазалайбыз

Эгемендүү Өлкөбүз – Өзбекстан Республикабызда байыркы жана жаңы замандын каада-салтын өзүндө топтогон музыка искусствосу кеңири көлөмдө өнүгүүдө. Мында элдик музыкалык чыгармачылык, элдик ышкыбоздук, классикалык музыкалык мурас жана обончулук, композиторлук чыгармачылык, музыкалык эстрада жаатында көрүнөт. Булардын ар бири өзүнө мүнөздүүлүгү жана көркөм салттары менен кадырлуу.

Өзбекстан обончулары менен композиторлору эгемендүү мамлекетибизди даңазалоодо көптөгөн музыкалык чыгармаларды жаратышты. Бүгүн Ата Журтубузда жаңырган кооз обондор улуттук музыкабыздын даңкын дүйнөгө таратууда.

Бул боюнча, айрыкча, 1997-жылдан бери көөнө Самарканд шаарында ар эки жылда бир жолу өткөзүлүүчү “Sharq taronalari” эл аралык музыка фестивалынын мааниси чексиз болууда. Ушул майрамдык маараке себептүү баа жетпес улуттук музыкабыз эл аралык сахналарга карай чечкиндүү кадам жасады жана дүйнө коомчулугунун таануусуна

ээ болду. Азыркы учурда өлкөбүздө жаш муунга улуттук жана дүйнөлүк классикалык музыка негизинде билим-тарбия берүү жолунда маанилүү иштер иш-жүзүнө ашырылып жатканы кубанарлык.

ЖӨНӨКӨЙ МУЗЫКАЛЫК ФОРМАЛАР. ЫР САПТАРЫН ФОРМАСЫ

Ар бир музыкалык чыгарма белгилүү бир түзүлүшкө ээ болот. Анын мына ушул түзүлүшү музыкалык форма деп аталат. Музыкалык формалар чыгармалардын кайсы жанрда жаратылганы жана чоң-кичинелигине карата түрдүүчө болот. Элдик ырларда музыканын эң жөнөкөй формаларын учуратуу мүмкүн.

Элдик ырлар, адатта, ыр сап (куплет) формасында болот. Бул форма төрт сап ыр катарынан жана ага шайкеш келген төрт күү түзүлүшүнөн турат. Буга жогоруда көрүп өтүлгөн “Oh, layli”, “Ouyijon” сыяктуу элдик ырлар мисал болушу мүмкүн. Ошондой эле, элдик музыкалык чыгармачылыгында кайыrmалуу куплет формасы да көп учурайт, мында ыр саптары өзгөрүүчү ар бир куплеттин арасында келген кайырма өзгөрбөстөн кайталанып турулат. Мындай формалар, негизинен ялла жанры ырларына тиешелүү болот.

1. Жөнөкөй музыка формаларына кандай ырлар кирет?
2. Сап жана кайыrmанын айырмасын айтып бергиле.
3. Өзбекстан Республикасынын мамлекеттик гимнинин авторлору кимдер?

2–3-сабактар. ЭЛДИК ЫРЛАР. ЛАПАР

Лапар – эки киши же эки жакка бөлүнгөн көпчүлүк тарабынан айтышуу түрүндө ырдалат. Мында аткаруучулар кезектешип “суроо-жооп” түрүндө курулган төрттүк ыр саптарын ырдашат. Элдин арасында белгилүү болгон “Oyijon”, “Qora qosh”, “Qilpillama” сыяктуу лапарлар ушундай ырлардын тизмегин түзөт. Балдардын “Oq terakmi, ko’k terak” ыр-оюну да лапар өзгөчөлүгүнө ээ.

Кээ бир лапарларда бий характерине ээ болгон дойра усулдары да колдонулуп, бул абал лапар аткаруучулардын кезектешип бийлеп, ырдашына себеп болот.

OYIJON

Жандуу

Ўзбек элдик лапар

O - yi - jon o - yi - jon - ey bosh- gi - nam og' -
riy - di - ya. Bosh - gi - nang - dan o - nang o'r - gil - sin
Ni-ma -lar- ga og' - riy - di - ey? Bo -zor - lar - da - bo'-
lar e - kan, Do' -kon - lar - da tu - rar e - kan,
A - na shu -ning o - ti i- pak ro' - mol O' -shan- ga og'-
riy - di - ya, O' - shan -ga og' - ri - sa - ya,
a - lam - jon, a - lam - o.

Oyijon, oyijon-ey, boshginam og'riydi-ey,
Boshginangdan onang o'rgilsin,
Nimalarga og'riydi-ey?

Bozorlarda bo'lar ekan,
Zargarlarda turar ekan,
Ana shuning oti tilla baldoq
O'shanga og'riydi-ya,
O'shanga og'risa-ya, alamjon, alamo.

Лапар айтышуулары кыргыз композиторлорунун музыкасында да учурайт. Буга, “Пил менен чычкан”, “Биздин айыл”, “Кыз-жигит” жана башкаларды мисал кылып алууга болот.

БИЗДИН АЙЫЛ

Сөзү **К.Маликовдуку**

Музыкасы **А.Малдыбаевдики**

Орточо

Күн-гө ка-рап кү-лүм-сүр-өйт, Би-йик тоо-нун баш жа-гы.

Эч-ки, те-ке чу-бап жүр-гөн, Кал-кыл-да-ган ас - ка - сы.

Тоо - нун бер - ки э - те - гин - де, Жүз - дөп - миң - деп

жат - ка - ны, Биз - дин жер - дин ма - лы ту - ра,

А - та - э - не - нин тап - ка - ны, ай - ла - наң.

Кыз: Күнгө карап күлүмсүрөйт,
Бийик тоонун баш жагы.
Эчки, теке чубап жүргөн,
Калкылдаган аскасы.

Бала: Тоонун берки этегинде,
Жүздөп-миңдеп жатканы.
Биздин жердин малы тура,
Ата-эненин тапканы.

Кыз: Көп экен го айылыбыздын,
Кымыз менен айраны.
Санак жетпейт канча экен деп,
Сүтү менен каймагы.

Бала: Ошол тоодо жылкы баккан,
Менин баатыр атам бар.
Тиш сала албайт атакеме,
Карышкырлар, камандар.

Кыз: Бер жагында саан сааган,
Менин жакшы эжем бар.
Сабагыңдан начар болсоң,
Каймак, сүттө немең бар!

Бала: Тоо айланып балдарыбыз,
Тоо койнунда ырдаган.
Эрте турган, жакшы окуган,
Ата-энесин сыйлаган.

МУЗЫКАНЫН ТҮЮНТУУЧУ КАРАЖАТТАРЫ

Обончу же композитор музыкалык чыгарманы жаратууда күү, ритм, лад, усул сыяктуу туюнтуучу каражаттарынан колдонушат. Өзбек элдик музыкада күү жана ритм (ыргак) эң маанилүү туюнтуучу каражаттарынан болуп эсептелет. Мында күү бир добушта баяндалган музыкалык пикирди туюнтса, ритм болсо добуштарды убакыт жагынан алганда бир тартипке салуу үчүн кызмат кылат.

?! 1.Музыканын туюнтуучу каражаттары жөнүндө айтып бергиле.

2. “Биздин айыл” ыр-оюнун авторлору кимдер?

3. Лапар ырын тапкыла:

А) “Qoraqosh”, “Oyijon”.

Б) “Биздин айыл”, “Qoraqosh”.

В) “Qilpillama”, “Bilaguzuk”.

4–5-сабактар. ЯЛЛА

Ялланын көп өзгөчөлүктөрү, ошонун ичинен бийге ылайыктуулугу, аткарууда көпчүлүктүн катышуусу менен да лапарга жакын болгон жанр. Бирок лапарда, алгач, эки жак болуп айтышуу абалы маанилүү болсо, яллада ыр, күү жана бий болот. Ошондой эле, ялланын лапардан айырмасы, аларда кайырмасы болот. Мында жеке аткаруучу (солист) бийге түшүп саптарды ырдаса, кайырманы көпчүлүк

биргеликте ырдашат. Яллаларда бийге ылайык дойра усулдары жана ар түрдүү аспаптардан турган ансамблдин коштоосу колдонулат.

YALLAMA YORIM

Өзбек элдик ялла

Орточо ылдам

Qal- dir - g'och qo - ra e - kan, qa - no - ti o -

la e - kan, yosh-lik -da-gi o'r - toq - lar bir u - mr- ga

do'st e - kan. Yal-la-ma yo - rim, yal- lo- la, yal- lo - la -

shay - lik, o'r- toq - la - shay - lik, uch-ta - to'rt- ta

bir bo' - lib, suh - bat - la - shay - lik.

SHAFTOLIGA SAVOLIM

Сөзү **П. Муминдики**

Музыкасы **Н. Нархожаевдики**

Куунак

Shaf-to -lim, oh, shaf-to - lim, oh, shaf- to-lim, oh, shaf- to - lim.

Qi - zi - lu oq, qi - zi - lu - oq, qi - zi - lu oq

shaf-to - lim. Ham - ma men - day se - va - di,

Pish- gan -da ma - za bo - lim, Shaf-to - lim,

Shaf -to - lim.

Shaftolim, oh, shaftolim, (oh),
Qizil-u oq shaftolim.
Hamma menday sevadi,
Pishganda maza bolim,
Shaftolim.

Asta aytib, asta aytib, asta
 aytib beraqol,
 Seni topgan, seni topgan,
 seni topgan qay olim?
 Indamadi shaftolim,
 Qiyin ekan savolim,
 Shaftolim.

УСУЛ

Усул – өзбек улуттук музыкасынын маанилүү көркөм каражаты болуп, ал урма аспаптарда (дойра, нагара ж.б.) аткарылат. Демек, усул урма аспаптарда пайда болуучу өзгөрүлбөс кайтаруу ритм түзүлүштөрү болот. Усул, адатта, эки добуштун негизинде курулат. Бул добуштарды устаттар “бак” жана “бум” деп айтышат. “Бак” добушу салыштырмалуу бийик болуп, ал дойранын четки бөлүгүнө (гардиши) карай урулушунан пайда болсо, “бум” добушу дойранын орто бөлүгүнө берилген урма добуштан пайда болот жана ал “бак” добушуна караганда төмөн добуш болуп эсептелет. Усулдарды ноталар каражатында да жазуу мүмкүн. Бул үчүн бир сызыктуу нота жазуу тизиминен пайдаланылат. Мында “бак” добушу сызыктын үстүнө, “бум” болсо сызыктын астына нота менен жазып коюлат.

- ?! 1. Ялла жанры жөнүндө айтып бергиле.
 2. Ялла жанры кайсы жактары менен лапардан айырмаланат?
 3. “Shaftoliga savolim” ырынын авторлору кимдер?

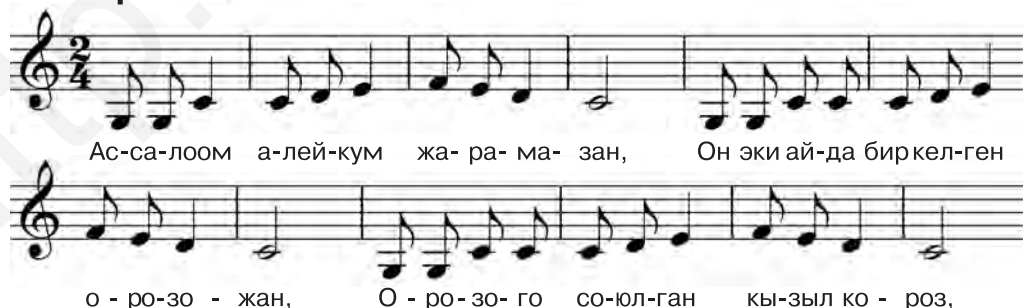
6–7-сабактар. РАМАЗАН МААРАКЕ ЫРЛАРЫ

Рамазан мааракеси хижрий-камарий (айы) календары боюнча куттуу рамазан айынын үчүнчү күнүнөн баштап чоңдор же балдардын катышуусунда өткөрүлөт. Мында жарамазанчылар күн баткандан кийин ар бир үйдүн эшигинин алдына топтолушуп, жакшы ниет-тилектер менен “Жарамазан” айтышат. Буга жооп катары үй ээлеринен түрдүү таттуу нерселерди алышат. Түрдүү көрүнүштөрдө пайда болгон жарамазан ырлары мазмуну жагынан өз ара жакын болот. Алардын төрт саптык ырында үй ээлерине жакшы ой-тилектер билдирилет, кээде болсо азил мазмунундагы саптар да ырдалат.

🕒 “Жарамазан” ырларынан үлгү уккула.

ЖАРАМАЗАН

Орточо

Ас-са-лоом а-лей-кум жа- ра- ма- зан, Он эки ай-да биркел-ген

о - ро-зо - жан, О - ро-зо- го со-юл-ган кы-зыл ко - роз,

О - ро - зо - нуз ка-был бол-сун бай аке - жан, ай.

А-дыр, а-дыр ай тоо-лор-дон, Айгыр минип ай биз кел-дик.

Ай-гыр ба-шын ай тарт-ал-бай у-шул үй - гө ай туш кел-дик,

У- шул үй- гө ай туш кел- дик.

МЕН КЫРГЫЗДЫН УУЛУМУН

Обону, сөзү **Ш.Эсенгуловдуку**

Шаңдуу

Тү - бө - лүк-түү тү - нө-гүн - дөй көк - тө жыл-дыз-дын,

Түр - лө - нү - шүң түс- пө - лүн - дөй түн - кү Нур кыз-дын

А - ла -Тоо-до ат са - лы - шып, бүр-күт тап-та - ган,

Мен уу - лу - мун ша-мал жи - реп өс - көн кыр-гыз-дын.

А - ла - Тоо - до ат са - лы - шып бүр - күт тап - та - ган,

Мен уу - лу - мун ша - мал жи - реп өс - көн кыр-гыз-дын.

Сый- мык-та-нам, мак-та-нам, эй, Бүт дүй-нө - гө жар-са-лам эй,

Уу - лу бо-лом Нур-дан бүт - көн а - сыл кыр-гыз-дын.

ДИНАМИКАЛЫК БЕЛГИЛЕР

Динамикалык белгилер – музыкалык чыгарманын көркөм туюнтулушун күчөйтүү үчүн колдонулуучу атайын белгилер болуп, алар адатта, кыскартылган абалда берилет.

p (piano) – чыгарманы жумшак аткаруу белгиси.

f (forte) – чыгарманы күчтүү (катуу) аткаруу же ырдоо белгиси.

Ал адатта нота сызыгынын үстүнө коюлат:

1. O-yim yop-di - lar kul-cha, moykul-cha, moykul-cha. Ye, de-di - lar

- ?! 1. Рамазан мааракесине тиешелүү кандай ырларды билесиңер?
2. “Мен кыргыздын уулумун” ырынын сөзүн жаттап алгыла.
3. Динамикалык белгилер жөнүндө айтып бергиле.

8-сабак. БЕШИК ЫРЛАРЫ

Элибизде бар болгон адат боюнча үй-бүлөдө жаңы төрөлгөн перзенттин урматына бешик той аземи өткөрүлөт жана ушул убактан баштап наристенин өмүрүндө маанилүү болгон 2-3 жылдык “бешик доору” башталат. Энеси баланы уктатуу максатында бешикти терметип, атайын ыр ырдайт. Мындай ырлар “Бешик ыры” же “Alla” деп аталат. Эненин перзент жөнүндө ар түрдүү жакшы ойлору, ак тилектери, каалоолору айтылып ырдалган. “Бешик ырларын угуп чоңойгон бала, келечекте ата-энесине мээримдүү, ыймандуу, эл-журтун сүйгөн, боорукер адам болуп улгаят”.¹

🕒 “Бешик ырларын” угуп, андан алган таасирлериңерди айтып бергиле.

ALLA

Шашпай

Өзбек элдик ыр

¹ Asrlarga tengdosh qo'shiqlar. Түзүүчүлөр: Ё. Абдурахманов, Ж. Эшонкулов. Ташкент. 1991, 5-бет.

bo - lam, qu - loq sol - gin al - la.
bo - lam, shi- rin qo' - zim al - la.

Shi- rin al - lam ting-lab as - ta
Sen qu - von -chim, if - ti - xo - rim,

ux - lab qol - gin al - la.
ko' - rar ko' - zim al - la.

Бешик ырлары обончу жана композиторлор тарабынан да жаралат. Австриялык композитор Вольфганг Амадей Моцарттын “Бешик ыры” кеңири белгилүү болуп, ал кыргыз тилинде төмөнкүдөй ырдалат:

БЕШИК ЫРЫ

Музыкасы **В. А. Моцарттыкы**

Шашпай

Ук - та ку - бат, ук - та - гын!

Ай - ла - на тынч буз - ба - гын,

Аа - ры тын - чып бак - та - гы,

Чөөт - тө ба - лык ук - та - ды.

Ай - дын ну - ру тө - гү - лөт,

Те - ре - зе - ме ти - ги - лет.

Кө - зүң жу - муп, тынч-тан - гын!

Ук - та ку - бат, ук - та - гын.

Ук -

та, ук - та - гын.

2. Үйдө эмес, жалаң бу,
Ашкана да караңгы ...
Бардык каалга кыймылсыз,
Чычкан уктайт ың-жыңсыз.
Ой, кандай чуу, сырттагы,
Жандын баары уктады?
Көзүң жумуп, тынчтангын,
Укта, кубат, уктагын.
Укта, уктагын!

АЛДЕЙ, АЛДЕЙ БӨБӨГҮМ

Сөзү Т. Кожомбердиевдики

Музыкасы

О. Турсуниязовдуку

Шашпай

Ал - дей, ал - дей бө-бө-гүм, Ак бе-шик - ке бө-лөн-дүң.

Э-лим, же-рим гүл-дө-гөн, За-ма-нын - да тө-рөл-дүң.

Ал - дей, ал - дей, ал - дей. Ал - аа-аа.

АЛДЕЙ, АЛДЕЙ КУУРЧАГЫМ

Сөзү А. Өмүркановдуку

Музыкасы Б. Абдраимовдуку

Жай

Ал - дей, ал - дей, куур - ча - гым, Бол - ду

ук - таар у - ба - гың. Ак - кан суу да

ук - та - ды. Ал - дей - ле - йин ук - та -

гын, ал - дей - ле - йин ук - та - гын.

Алдей, алдей куурчагым,
Болду уктаар убагың.
Аккан суу да уктады,
Алдейлейин уктагын.

Уктап дүйнө балдары,
Уктабаган калбады.
Байыр алды “тук” этип,
Балпактаган кар дагы.

Көңүлү жок жылышка,
Көздү жумду булут да.
Көп суроону жаадырбай,
Көзүңдү жум, бол укта.

Улам көзүң ачпагын,
Уктап калгын аппагым.
Уят болот ойдолоп,
Уктай албай жатканың.

“БЕШИК ЫРЫ” ЖӨНҮНДӨ АҢГЕМЕ

Легендада айтылгандай, бейиштен куулган Адам Ата менен Обо Эне бири-бирине көңүл коюшуп, эгиз балалуу болушат.

Кудайдын бул жакшылыгынан төбөсү көккө жеткен Адам Ата аң уулаганы кетиптир. Айлана тымтырс болуп, жер жүзүндөгү бул тынчтыкты эки наристенин гана ыйлаган үнү бузчу экен. Обо Эне эмне кыларын билбей турганда, жүрөгүнөн кандайдыр бир укмуштай бешик ыры келет.

Алдей, алдей акбөпөм,
Ар иштин өз маалы бар.
Атаң ууга кеткени,
Алдей, балам, алдей-ай.

Айтылышынча, жер жүзүндө пайда болгон биринчи наристеге ырдалган бешик ыры мына ушундай башталган экен... Жер жүзүндөгү бардык ырлар эненин бешик ырынан башат алат. Биз уккан жакшы ырлардын келип чыгышы да, эненин бешик ырына барып такалат.

(“Кылымдарга теңдеш ырлар” китебинен).

9-сабак. БАЛДАР ЭЛДИК ОЮН – ЫРЛАРЫ

Узак кылымдардан бизге чейин жетип келген балдар ырлары өзбек элдик оозеки чыгармачылыгынын курамдык бөлүгүн түзөт. Аларда жаш муундун кызуу турмушу, жыл мезгилдери жана түрдүү майрамдарга мамилеси өзүнө мүнөздүү чагылдырылган.

Балдар ырларынын көпчүлүгү оюн менен же оюн абалында ырдалган. Буга жаз мезгилинде ырдалуучу “Binafsha”, “Chittigul”, “Yomg’ir yog’aloq”, “Laylak keldi” сыяктуу ырлар мисал боло алат. Мисалы, жазында жамгыр себелеп жааганда, кубанычы койнуна батпаган балдар оюнга берилип “Yomg’ir yog’aloq” ырын ырдашат.

YOMG’IR YOG’ALOQ

Орточо

Өзбек элдик ыр

Yom - g'ir yo - g'a - loq, yam - ya - shil o't - loq, En - di

e - kin - lar chi - qa - rar qu - loq, Yash - na - sin da -

la, o - chil - sin lo - la, Da - la qo'y - ni -

da oq - sin sha - lo - la.

К а й ы р м а :

Tarnovdan toshib,	Yashnasin dala,	Yomg’irdan foyda,
Oqadi shoshib.	Ochilsin lola.	Maysaga donga.
Ariqlar to’lar	Dala qo’ynida	El serob bo’lar
Zo’r anhor bo’lib.	Oqsin shalola.	Paxtaga donga.

БЕКБЕКЕЙ

Элдик ыр

Жай, созулуңку

Ай-дуу - уйт! ... Ай-дуу - уйт! ... Бек-бе-
кей аш-ты бел аш-ты - ээ - эй, Бе-ли-
не бел-боо жа-раш-ты эй. Сак-са-кай аш-ты
сай аш-ты ээ - эй, Са-ны - на саа-дак
жа - раш-ты ээй. Ай - дуу - уйт! Ий-нем-
уйт! Ай - дуу - - - уйт!

Уугумдун учу долоно,
Ууру да, бөрү жолобо.
Ууру бир келсе уштайбыз,
Башын бир айра муштайбыз.

БИЗДИН КЛАСС

Сөзү **А. Кыдыровдуку**

Музыкасы **К. Букалаевдики**

Көңүлдүү

Биз-дин класс үл-гү-лүү, Биз-ден ке-лип таа-лим ал.

Бе-рип жү-рөт үл - гү - нү, Бүт мек-теп-ке таа - ны-мал.

Бүт мек -теп-ке, бүт мек -теп-ке таа - ны - мал.

Окууга да мыктыбыз,
Бийге дагы беленбиз.
Кол өнөргө шыктуубуз,
Ырга дагы чебербиз.

Тартибибиз дайым “беш”,
Бизден кынтык таппайт эч.
Китеп окуп чогулуп,
Ыр жаттайбыз эрте-кеч.

ЛАД. ДО МАЖОР ТОНАЛЬНОСТУ

Лад сөзү “туура”, “бири-бирине шайкеш, үндөш добуштар” сыяктуу маанилерди билдирет. Ар бир ырдын күүсү бири-бирине өз ара байланышкан добуштардын негизинде жүзөгө келет. Демек, лад – бул өз ара уйгундашып келген обондуу добуштарды түшүндүрөт. Эгерде биз ушул добуштарды тоникадан баштап жогоруга карай түзсөк, туура добуш катар (тепкич) пайда болот.

До мажор тональностунун негизги тоникасы “до” добушу болот.

Ушул мажор добуш катары “до” тоникадан башталып жогоруга карай төмөнкүдөй түзүлөт:

Музыкада ар түрдүү ладдар учурайт, бирок **“мажор”** жана **“минор”** деп аталуучу ладдар кеңири жалпылашкан, алар түрдүүчө мүнөзгө ээ.

Мажордук лад – шайыр, көңүлдүү, ачык мүнөзгө ээ.

Минордук лад – муңайым, кайгылуу мүнөздө болот.

1. “Yomg’ir yog’aloq” элдик ырды мүнөздөгүлө.
2. “Биздин класс” элдик ырды жаттап алгыла.
3. До мажор добуш катарын ырдап бергиле.

ЭКИНЧИ ЧЕЙРЕК

ЭЛДИК ЫРЛАР ЖАНА БИЙЛЕР

1-сабак. ЭЛДИК ЫРЛАР

Элдик оозеки чыгармачылыктын ажыралгыс бөлүгүн ырлар түзөт. Темасы жана мазмуну жагынан ар түрдүү болгон бул ырларда элибиздин турмушу, жашоо – тиричилиги чагылдырылат. Ошону менен бирге ырларда адамдардын Ата Мекенге, табиятка, айлана-чөйрөгө, үй-бүлө жана жоро-жолдошторго мээрим сезимдери көркөм чагылдырылат.

Элдик ырлар алгач эл арасынан чыккан дыйкандар, кол өнөрчүлөр, ишчилер жана башкалар тарабынан түрдүү кырдаалдарда ырдалган. Бирок көпчүлүк учурларда алардын аттары бизге белгисиз болуп калган, себеби жаңы чыккан ыр жазып алынбаган, оозеки түрдө аткарылып бир аткаруучудан экинчисине, атадан балага, бабалардан неберелерге өтүп, жалпыга жайылган. Элдик ырлар ата-бабалардан муундарга руханий мурас болуп, бизге чейин жетип келген.

Элдик ырларын мазмунуна карата “Эмгек ырлары”, “Той аземи ырлары”, “Мезгил ырлары” жана “Балдар ырлары” сыяктуу түрлөргө ажыратуу мүмкүн. Булардан тышкары маданий эс алуу учурунда ырдоого болжолдонгон лапар, ялла жана ашула сыяктуу ырлар элдин арасында кеңири таркалган.

Ыр

Ырлар көбүрөөк 7 же 8 муундуу ыр саптарынын негизинде (коштоосуз) ырдалат. Мында саптардын арасында кайталанып туруучу атайын кайырма болбойт.

ОН, LAYLI

Өзбек элдик ыр

Куунак

Tom bo-shi- da to- g'o- ra, tan- dir to'- la zo- g'o-
ra, zo- g'o-ra- ni yo- pol - may (o'r- toq)
Cho - li kam - pir o - vo - ra.

Башка көптөгөн элдерде да “qo’shiq” жанрына жакын ырлар бар. Кыргыз элинде “ыр” деп аталат. Буга “Бекбекей” ыры мисал боло алат.

ГҮЛ БАКЧА

Сөзү **К. Абдрахмановдуку**

Музыкасы **А. Укурчиновдуку**

Көңүлдүү

Та- лаа гү - лүн та-гын-ган, Ба-кыт күү - сү ка-гыл-ган.

Ын-ты-мак-тын, ы-рыс-тын. Шаң-дуу ы- ры жа-ңыр-ган. Ля-ля-ля - я...

Ын - ты - мак - тын,

ы - рыс-тын, Шаң-дуу ы - ры жа-ңыр-ган. Ын-ты-мак - тын,

ы - рыс - тын, Шаң - дуу ы - ры жа - ңыр - ган.

Талаа гүлүн тагынган,
Бакыт күүсү кагылган.
Ынтымактын, ырыстын,
Шаңдуу ыры жаңырган.

Түркүн оюн ойнойбуз,
Кубанычка малынып.
Ар өнөргө үйрөтөт,
Күндө бизде жаңылык.

Кумар чериң тараган,
Сонундар бар биз жакта.
Күлкү сүрткөн жүзүнө,
Күлүңдөгөн гүл бакча.

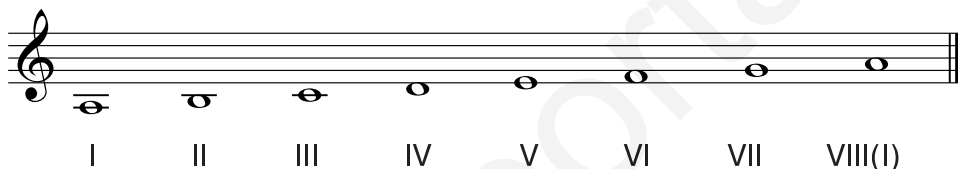

Ля минор добуш катары

Мурдагы сабактарда айтып өтүлгөндөй минор да негизги ладдардын назик, муңайым жана кайгылуу күүлөр жаратылат.

Ля минор тональностунун негизги тоникасы “ля” добушу болот.

Ушул добуш катары “ля” тондон башталып жогорууга карай төмөнкүдөй түзүлөт.

Ля-минор

Орточо ылдам

1. Элдик ырлар жөнүндө айтып бергиле.
2. “Qo’shiq” дегенде эмнени түшүнөсүңөр?
3. “Ля минор” добуш катарын ырдап бергиле.

2–3-сабактар. ЭЛДИК БИЙЛЕР

Бий – бул искусство түрү болуп, анда адамдын жүрөгүн толкуткан сезимдер, белгилүү бир кол, бут жана тулку бойдун аракеттери аркылуу туюнтулат. Ар бир элдин сүйүктүү ыр-күүлөрү болгону сыяктуу улуттук бийлери да бар.

Өзбек элинин мына ушундай бийлеринин катарына “Lazgi”, “Dilxiroj”, “Tanavor”, “Andijon pol-kasi” сыяктууларды айтууга болот. Бул бийлерге, адатта, түрдүү элдик майрамдарда, той аземдерде жана үй-бүлөлүк жыйындарда бийленген.

Элдик бийлер өзүнө мүнөздүү улуттук көрүнүшкө ээ болуп, алар бийдин күүсү, ритми жана бийчинин кыймыл-аракеттеринде айкын көрүнөт. Мисалы, орустардын “Камаринская” бийи өзгөчө жагымдуулугу жана көңүлдүүлүгү, тамашалуулугу менен көңүлдү өзүнө тартат.

КАМАРИНСКАЯ

Тамашалуу

Украиндердин куунак “Гопак” бийинде инсандын эпчил жана ылдам кыймыл-аракеттери туюнтулат.

ГОПАК

Ылдам

Белорустардын “Бульба” ыр-бийинде картошка¹ өсүмдүгүнүн эгилишинен тартып, түшүм жыйнап алынганга чейинки эмгек жараяны сүрөттөлөт.

БУЛЬБА

Куунак

¹ “Картошка” сөзү белорус тилинде “бульба” деп аталат.

“Shag’ala” (Чагалай) каракалпак бийинде улуттук элдик оюн аракеттери ыр ырдоо менен байланышып келет. Мында чагалай кушунун балык уулоо жараяны түрдүү аракеттердин жардамында көркөм сүрөттөлөт.

SHAG'ALA (ЧАГАЛАЙ)

Каракалпак элдик оюн-ыры

Куунак

Shaq sha-g'a-la sha-g'a-la Jap - tin bo - yin ja - g'a - la
I - laysuv-da ba - liq bar A - lal - may-san sha-g'a - la.

ЖҮР, ПОЛЬКАНЫ БИЙЛЕЙЛИ

Сөзү Ж. Садыковдуку

Музыкасы Н. Давлесовдуку

Полька темпинде

Жүр-гүн дос-тор, жүр-гүн дос-тор, Поль-ка би - йин бий-лей-ли.
Баш-ка бий-ди ко-ё тур - гун, Баш-ка бий-ге тий-бей-ли.
Жүр - гү - лө, жүр-гүн дос-тор, Жүр-гүн дос-тор жа - бы - ла.
Жүр - гү - лө, поль-ка би-йин кай-та-лай-лы да-гы да.

ЧЫМЧЫКТЫН ЫРЫ

Сөзү **М. Бостонкуловдуку**

Музыкасы **А. Кыдыровдуку**

Тезирээк

Ак кар тү-шүп тоң-ду суу, Эл оо - зу- нан чы- гып буу.

Кыш-ты көр-гөн би-рин-чи, Ба - ла - пан-дар бол - ду чуу.

Биз ку-бан-дык жак-шы бу, чырк,чырк,чырк,чырк чи-рил-ли-лийт чу.

Биз ку-бан-дык жак-шы бу, чырк,чырк,чырк,чырк чи-рил-ли-лийт чу.

ТОНИКА

Балдар, эгерде көңүл бурган болсоңор, силер ырдап жаткан көптөгөн ырлар белгилүү бир добуш менен башталып, акырында дагы ушул добуш менен бүтөт. Мындай добушту ырдын негизги тоникасы деп айтылат.

Кээде музыкалык чыгарма тоника добушу менен башталбастыгы мүмкүн. Бирок чыгарманын акырында тоника добушу келиши керек. Буга “Бекбекей” ыры мисал боло алат.

1. Элдик бийлер жөнүндө эмнелерди билесиңер?
2. “Жүр польканы бийлейли” ырынын авторулору кимдер?

4–5-сабактар. ЭМГЕК ЫРЛАРЫ

Эмгек ырлары — эл тарабынан жер айдоо, түшүм жыйноо, тегирмен тартуу, жип ийрүү сыяктуу жараяндарда чыгармалар жаралган жана ырдалган.

Аткарылып жаткан эмгек түрүнө карата ушул ырларды чарбачылык, дыйканчылык жана кол өнөрчүлүк ырлары сыяктуу түрлөргө ажыратуу мүмкүн.

Өзгөчө, дыйканчылык ырлары да өз мезгилине жараша түрдүүчө болгон. Анткени, жер айдоо учурунда “Кош айдоо” (кошчунун ыры) ырдалган болсо, түшүмдү жыйнап алууда “Орум ыры” ырдалган. “Оп майда” ыры болсо кырман жанчууда ырдалган.

ОП МАЙДА

Элдик ыр

Шашпай

Май-да, май-да, оп май-да, О-рой, о-рой, оп май-да,
О-роо тол-сун оп май-да. Кыр-ча, кыр-ча бас-ка-ның,
Кыр-ман тол-сун оп май-да. Май-да, май-да,
мап - май- да, Май-да - ла- сын ат - ты ай- да.

Орой, орой, оп майда,
Ороо толсун оп майда.
Кырча-кырча басканың,
Кырман толсун оп майда.
Майда-майда, мапмайда,
Майдалансын атты айда.

Кол өнөрчүлүк ырлары негизинен кыз-келиндер тарабынан килем токуу, топу тигүү, жип ийрүү учурунда ырдалган. Эмгек ырлары, адатта, сап түрүндө болот.

URCHUQ

Өзбек элдик ыр

Орточо

E -shik ol- di - da qum-loq, me-ning i-pim yu-ma - loq,

E-lak i - chi - da ke - pak, me-ning ip -gi - nam i - pak.

Ырларды композиторлор да чыгармачылык кылышат. Ошонун ичинен композитор Н.Нархожаевдин сап түрүндө жараткан “Yaxshi bola” деген ырында “yaxshi bola” сөзү кайырма сыяктуу кайталанып турат. Мында ырдын саптарын (куплетин) жеке аткаруучу ырдаса, кайырмасын бардыгы чогуу ырдашат. Ушул ырды силер да ырдагыла.

▲ Добуш көнүгүүлөрүн аткаргыла.

Шашпай

a)

б)

ЭМГЕК ЫРЫ

Орточо

Элдик ыр

Ын - ты - мак менен ы - рыс - тын, а - ча - лы - ке - нен сыр - ла - рын.

Ы - рыс - ка ке - ңир чө - мү - лүп да, Ыр - дай - лы эм - гек

ыр - ла - рын. Ыр - дай - лы эм - гек ыр - ла - рын.

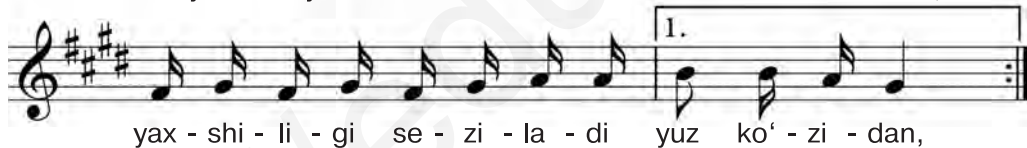
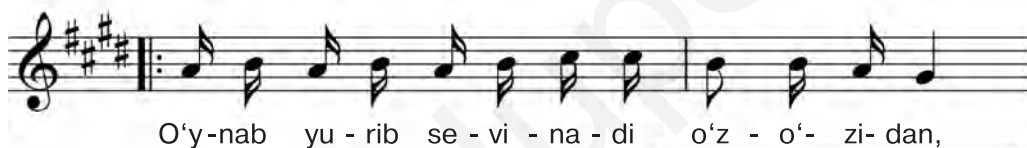
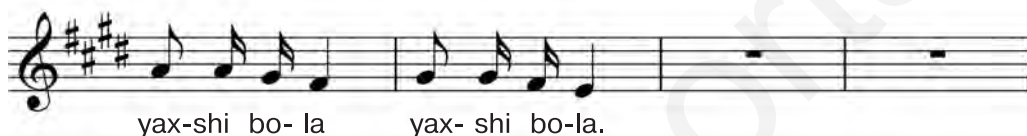
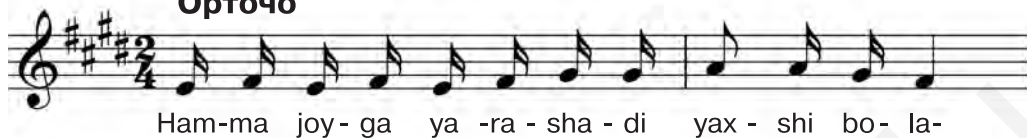

YAXSHI BOLA

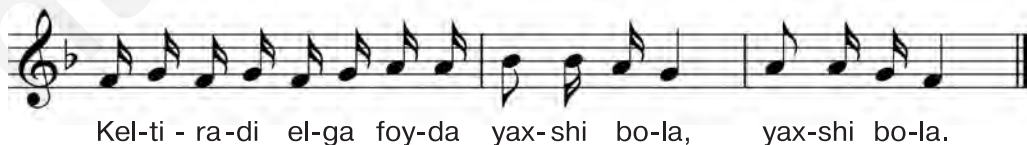
Сөзү П. Муминдики

Музыкасы Н. Нархожаевдики

Орточо

Coda

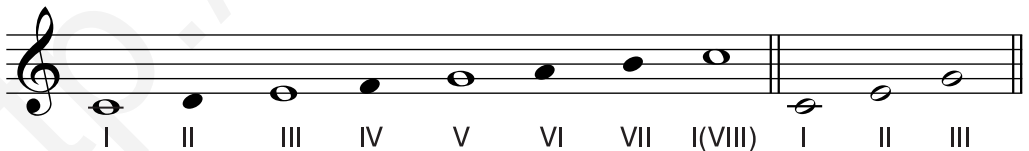

Maktabidan qolmaydi kech,
 Yaxshi bola-yaxshi bola.
 Ikki baho olmaydi hech,
 Yaxshi bola-yaxshi bola.
 Ish buyursang deydi kulib:
 “Xo‘p bo‘ladi”, “xo‘p bo‘ladi”,
 Sheriklari — o‘rtoqlari
 Ko‘p bo‘ladi, ko‘p bo‘ladi.
 Yashayversin hamma joyda
 Yaxshi bola-yaxshi bola.
 Keltiradi elga foyda
 Yaxshi bola-yaxshi bola.

Туруктуу жана туруксуз добуштар

Добуш катар баскычтары рим цифралары менен (I, II, III ж.б.) белгиленет. Ушул баскычтар туруктуу (негизги) жана туруксуз добуштарга бөлүнөт. Мында I, III жана V баскычтарда келген добуштар туруктуу эсептелип, алардын негизинде тоника үч үндүгү пайда болот. II, IV, VI жана VII баскыч добуштары болсо туруксуз болуп, алар жандаш туруктуу добуштарга тартылуу өзгөчөлүгүн көрсөтөт. Мисалы:

1. Эмгек ырлары жөнүндө айтып бергиле.
2. “Yaxshi bola” ырынын нота жазуунда учурай турган кайта лоо белгисин аныктагыла.
3. До мажордо келүүчү туруктуу добуштарды аныктагыла.

6–7-сабактар. ТОЙ АЗЕМИ ЫРЛАРЫ

Той – “өз аты менен жакын достордун, туугандардын түрдүү даамдарга, жакшы ыр-күүлөргө, күрөш, көк бөрү тамашасына, майрам кубанычына, күлкү жана шаттыкка бөлөнүүсү”¹ — дегени.

Той аземдеринде музыка маанилүү орунду ээлейт. Мында комуз чертип, ыр ырдалат.

Кыргыздар ырга шыктуу келишип, жалаң оюн-тамашада гана ырдашпастан, эмгекте да, күндөлүк турмушта да, үрп-адат менен байланышкан аш-тойлордо ырдашкан. Үйлөнүү тоюндагы жаштардын жолугушуу ырларынын негизин “Жар-жар” айтышуу мүнөзүндөгү ырлар түзгөн. Аны кыз менен күйөөнүн жакын жолдоштору, айылдагы жаштар чогулушуп ырдашкан. Той аземдеринде керней, сурнай жана нагаралардан турган ансамблдин аткаруусунда жаңырган күүлөр элге тойдун башталганынан кабар берет жана угуучуга салтанаттуу майрамдык маанайды көтөрүп, бийге тартып, ага коштоочу болот.

Тойлордо адатта, “Navo”, “Navo Charxi”, “Begi Sulton” сыяктуу күүлөр аткарылат.

¹ Махмуд Саттар. “O‘zbek udumlari”. Ташкент, Фан. 1993-жыл. 113-бет.

SURNAY NAVOSI

Ўзбек элдик күү

Орточо

Келинди күйөөгө узатып баруу учурунда аялдар тарабынан ырдалган “Yor-yoglar” нике тою аземинин эң татынакай “qo‘shiq” үлгүсү болот. Нике тоюнун эртеси күнү эртең менен күйөөнүн ата-энеси, тууган-уруктары жана коңшу-колоңдорго келиндин атынан “Kelin salom” айтуучу тарабынан белгилүү бир күүнүн обондорунда салам айтып турулат, келин болсо жүгүнүп салам кылат.

YOR-YOR

Элдик ыр

Орточо ылдам

Hay-hay o' - lan, jon o' - lan (o), ke-lin
kel-di, yor - yo - ro, ke-lin kel-di, Qo' - shiq
bi-lan (o) to'y bi - lan (o), ke-lin kel-di.

Муратаалы Күрөңкеев

(1860 – 1949)

Атактуу элдик музыкант Муратаалы Күрөңкеев 1860-жылы Ысык-Көл районунун Талдыбулак айылында туулган. Атасы Күрөңкей комузчу болгон. Муратаалы алтыдан жетиге кадам койгондо, колуна комуз кармап күү чертүүгө шыктанат. Муратаалы комуздан тышкары, кыл кыякты муңданта тартып, чоорду созолонтуп ойногонду жакшы билген. Ал комузда, кыл кыякта, чоордо, сурнайда, темир ооз комузда ойноону чебер өздөштүргөн. 150 дөй күүлөрдүн автору. “Муратаалынын толгоосу”, “Кер өзөн”, “Ак токту”, “Бурулча”, “Шырылдаң”, “Шыңгырама”,

“Камбаркан”, “Чайкама” жана башка көптөгөн чыгармалары кыргыздын классикалык чыгармаларына айланды.

КАМБАРКАН

(Күүдөн үзүндү)

КЕР ӨЗӨН

(Күүдөн үзүндү)

ЭЛКИН ТОО

Сөзү **Тоголок Молдонуку**
Орточо

Обону элдики

Адыры болбой тоо болбойт (да),
 Аркары болбой зоо болбойт, адам.
 Карысы болбой эл болбойт, адам,
 Камышы (да) болбой көл болбойт, адам,
 Камышы (да) болбой көл болбойт, адам!..

КЕҢ ЖАЙЛОО

Сөзү **А. Белековдуку**

Музыкасы **М. Абдраевдики**

Орточо

Карагайлуу, кайыңдуу,
Кайберен көп байырлуу.
Капталында мал жаткан,
Калкагар тоолор айылдуу.

Алпурушкан шамалда,
Абакемдер бар анда.
Кулун салып беребиз,
Жеңкем бээни сааганда.

Ден соолукка дем жайлоо,
Телегейи тең жайлоо.
Ойноктотуп ат минген,
Ойку да кайкы кең жайлоо.

Алай-дүлөй шамалда,
Жамгыр, мөндүр жааганда.
Майтарылбай мал баккан,
Ага бир жеңем бар анда.

ТОО БАЛДАРЫ

Сөзү **А. Чекировдуку**

Музыкасы **А. Абдуллаевдики**

Жандуу

Дүй-нө жү - зү баа-лаш-кан, Та-ала-йы бар жа-раш-кан.

А-руу се-зим ө-нөр-поз, Күн бе-ти-не жа-наш - кан.

Ти - зил-гин ка - тар-га, Баа-тыр-лар-дай жү-рөк-түү, Жал-тан-бай

ал-га жүр, Ча-гыл-гандай мүнөздүү.

Дүйнө жүзү баалашкан,
Таалайы бар жарашкан.
Аруу сезим, өнөрпоз,
Күн бетине жанашкан.

Келгиле катарга,
Кенен болгун кол берип.
Кыйышпас достукка,
Кылымдарга жол берип.

Тизилгин катарга,
Баатырлардай жүрөктүү.
Жалтанбай алга жүр,
Чагылгандай мүнөздүү.

Аппак бийик тоолору,
Ак кайыңдай бойлору.
Ак дилдеги баарынын,
Асаба туу ойлору ...

- ?! 1. Той-аземи ырлары жөнүндө эмнелерди билесиңер?
2. “Элкин тоо” ырын жаттап алгыла.

БЫШЫКТОО ҮЧҮН ТАПШЫРМАЛАР

1. Кандай ырлар “Жарамазан ырлары” деп айтылат?

- А) Рамазан айында аткарылуучу ырлар.
- Б) Балдар ырлары.
- В) Той жана мааракелерде ырдалуучу ырлар.

2. “Yalla” деп эмнеге айтылат?

- А) Музыканттар жамаатына.
- Б) Ыр сап-кайырма формадагы күү жана бий.
- В) Кылдуу аспапчылар жамаатына.

3. Элдик ырлар алгач кимдер тарабынан жаратылган?

- А) Дыйкандар, кол өнөрчүлөр, интеллигенттер тарабынан.
- Б) Композиторлор тарабынан.
- В) Композитор жана акындар тарабынан.

4. Туруктуу добуштарды аныктагыла.

- А) II, IV, VI
- Б) I, III, V
- В) I, VII, III

5. Кандай ырлар “Эмгек ырлары” деп айтылат?

- А) Мекенди сүйүүчүлүк жөнүндөгү ырлар.
- Б) Балдар ырлары.
- В) Эмгек иш-аракети менен байланыштуу болгон ырлар.

6. Той аземи ырларын аныктагыла.

- А) “Yor-yor”, “Бурулча”, “Кең жайлоо”.
- Б) “Бурулча”, “Кер өзөн”.
- В) “Yor-yor”, “Элкин тоо”, “Surnay navosi”.

7. Төмөнкү суроолорду окуп, чакмактарды толтургула.

1.					Л			
2.					А			
3.					П			
4.					А			
5.					Р			

- 1. Ыр сап(куплет) жана кайырма формадагы күү жана бий жанры.
- 2. Өзбек улуттук урма аспабы.
- 3. Украин элдик бийи.
- 4. Беларус элдик бийи.
- 5. Наристелердин алгачкы уга турган ыры.

ҮЧҮНЧҮ ЧЕЙРЕК

МАЙРАМ ЖАНА МЕЗГИЛ ЫРЛАРЫ

1–2-сабактар. КЫШ МЕЗГИЛИНДЕГИ ЫРЛАР

Кыш мезгилинде дыйкан да, жер да дем алаары белгилүү. Мына ушул кездерде айылдагылар, коңшу-колоңдор, тууган-уруктар, теңкур балдар топтолушуп кеп-оюндар өткөзүшкөн. Мындай кеп-оюндар негизинен “кыш күндөрүнө туура келип, узун кыш кечтерин мазмундуу өткөрүү, көңүл жазыш үчүн уюштурулган.”¹

¹ Махмуд Саттар. O‘zbek udumlari. Ташкент. Фан. 1993-жыл. 122-бет.

АППАК КАР

Сөзү **Ш. Дүйшеевдики**

Музыкасы **С. Момбековдуку**

Орточо

Эшик-ке чык-сам а - как - тап, Мы-на,мы-на ап - ап-
пак. Кар ка - лың жаап-са - лып - тыр,
Ка-ра - са - ңар кы-зык-тай. Ка - ра кү-чүк, мы-шык-тар,
Кайырма:
Ап-пак бо-луп ка - лып- тыр. То-го-ло-нуп топ-той, топ - той,
То-ңо-буз деп корк-пой, корк - пой. Чоң - дор тез-тез ба-сы-шат,
А - лар кай - да ша - шы - шат.
Жы-гы-ла-быз де-шет го, Жыл - га - як-тан ка - чы-шат.

Бакчабызда бак аппак,
Балатылар дагы аппак.

Кардан кылсак мамалак,
Кара күчүк кабанаак.

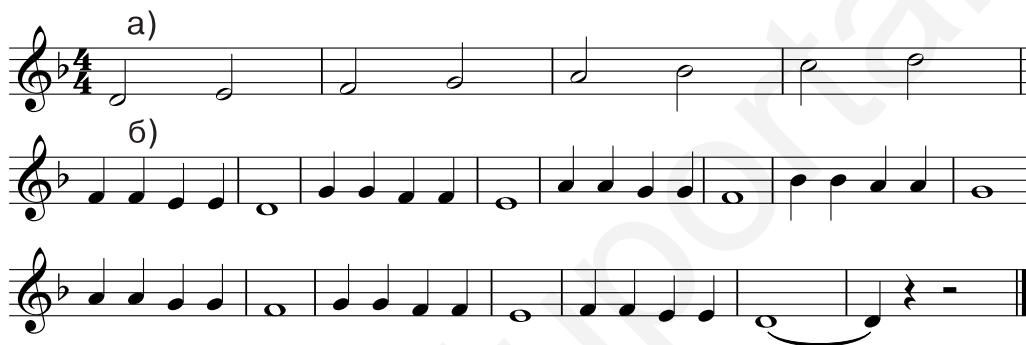
Балдар чана теп дешти,
Баары болуп карышкыр.
Коён кылып салыптыр,
Кичинесиң деп мени.

Капысынан качырды,
Капталынан жыгылып.
Карга башы тыгылып,
Кайра бизден жашынды.

Кайырма:

Кайырма

▲ **Добуш көнүгүүлөрүн аткаргыла.**

BIZ ASKARMIZ

Сөзү **И. Рахмандыкы**

Музыкасы **Н. Нархожаевдики**

Марш темпинде

Tinch-lik u- chun qal- qon- miz, Hech bu -zil - mas qo'r-g'on-miz.

Кайырма:

Bir, ik-ki, uch, bir, ik - ki... Ay-ting,mar-ra kim-ni - ki? Al-

bat mar -ra biz- ni - ki, Ja-sur o'g'-lon, qiz-ni-ki. Al-

bat mar-ra biz- ni - ki, Ja-sur o'g'-lon, qiz-ni - ki.

Ona yurt Turkistonda,
Yer-u osmon, ummonda
Chiniqishni qo'ymaymiz,
Tinchlik kuyin kuylaymiz.

Кайырма:

ҮЧ ҮНДҮК

Мурунку сабактарда силер мажор, минор, тоника, туруктуу жана туруксуз добуштар тууралуу маалыматка ээ болгонсуңар. Негизги тоника I, III жана V баскычтарда жайлашкан туруктуу добуштар биргеликте тоника үч үндүгүн пайда кылат.

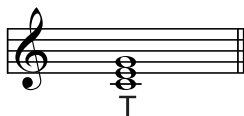

I III V

Бул үч үндүктөрдүн аккорд¹ түрүндөгү көрүнүшү төмөнкүдөй жазылат:

Мажор үч үндүгү чоң “Т”, минор үч үндүгү кичине “т” тамгасы менен белгиленет.

- ?! 1. “Biz askarmiz” ырын жаттап алгыла жана таасирлериңерди айтып бергиле.
2. До мажор үч үндүгү төмөндөгү тартипте ырдалат:
I-III-V; I-V-III; III-I-V.

3–4-сабактар. БАКШЫЛЫК ӨНӨРҮ

**Эл бакшысы
Умаркул
Пулкан уулу**

Кеп-оюндарда меймандостук, кызыктуу аңгемелер, түрдүү оюндар менен бирге ырлар да окулган, ыр ырдалган, бакшылардын аткаруусунда терме жана дастандар айтылган.

Бакшы — бул “Alpomish”, “Go‘r-o‘g‘li”, “Avazxon” сыяктуу дастандардын аткаруучусу болуп, ал адатта дастандарды айтып да, ырдап да берет. Домбра, комуз

¹ Аккорд (итальянча *accordo*; fr. *accord* – бирге) – түрдүү бийиктиктеги үч жана андан ашык добуштардин кошулуп бүтүн абалда жаңырышы.

аспабы (кээде кобуз, дутар) болсо коштоочу аспап катарында колдонулат.

⊙ **“Alpomish”, “Go‘ro‘g‘li”, “Oshiq G‘arib va Shohsanam”** дастандарынан үлгүлөр уккула.

“Oshiq G‘arib va Shohsanam” дастанынан ыр уккула.

Uzoq yerdan kelgan aziz mehmonim,
O‘g‘lima o‘xshaydi ovozing seni.
Tez xabarin bergin chiqmasdan jonim,
Bolama o‘xshaydi ovozing seni.

O‘g‘lim borgan yerga sen ham boribsan,
O‘g‘lim bilan soz-u suhbat quribsan,
Yo o‘g‘limsan, yo o‘g‘limni ko‘ribsan,
O‘g‘lima o‘xshaydi ovozing seni.

△ **“Менин апам”** ырын ырдаганга үйрөнгүлө.

МЕНИН АПАМ

Сөзү **Ж. Курмановдуку**

Музыкасы **А. Укурчиновдуку**

Жай

Бир ты-ным жок а-пам-да, Биз уй - ку - ну кан-дыр-сак.

Ка-чан бол-со ол-ту-рат, Тар-тып ко-юп жар-гыл-чак. Ка-чан бол-со

— Кандай кылып! Ушундай душмандыбы?! — деп таң калышат жыйналгандар.

Бий да:

— Болбогон кеп! Ушунча жигиттер жеңе албаган душманды бир өзүң кандай жеңе аласың? — деп таң калыптыр. — Бир өзү душманга тең келе албайт. Ачкычты душмандардын колуна тапшыруу керек.

Бардык жактан чуу көтөрүлүптүр. Ошондо алиги жигит:

— Урушта мен да катыштым. Туура, жоону кылыч менен жеңе албадык, жеңе да албайбыз. Бирок мен бакшымын. Кана, домбрамды ишке салайынчы? Балким кылыч жеңе албаганды домбра жеңээр, — дептир.

Бий башчы аксакалдар ойлоп-ойлоп, акыры бакшынын сунушуна ыраазылык билдиришет. Бакшы жигит домбрасын колуна алып, коргондун эң бийик жерине чыгып, душман турган жакка карап алып, домбрасын черте баштайт... Кыйып жүргөндөрдүн бири жаа менен аны атмакчы болгон экен, аскер башчысы жол койбоптур.

Бакшы жигитке карап:

— Эй, жигит, бул жакка түш, — деп кыйкырыптыр. Бакшы жигит коргондун сыртына чыгат.

— Кимсиң, кесибиң эмне? — деп сурайт аскер башчы.

— Бакшымын, — деп жооп бериптир ал.

— Бакшы болсоң, жакшы адам экенсиң. Колуңдагы домбраң менен бир заматта мени күлдүрүп да, ыйлата да алсаң, сени аман калтырып, журтуңду

курчоого алганды токтотомун да, артка кайтып кетемин. Мунун үстүнөн чыга албасаң, териңди шылып, денеңди дарга астырам. Шаардын күлүн көккө сапырып, жер менен жексен кыламын, — дептир.

Бакшы жигит макул болуптур. Себеби бакшынын өзү да, домбрасы да табында экен, ал домбрасына карап: “Тулпарым, күчүңдү көрсөт, ушундай сайрагын, күлкүдөн мунун ичегиси үзүлсүн, ыйдан көзү жумулсун”, — дептир да, кулагын бурай баштайт.

Домбра ушул жердин тытынан жасалган эмеспи, бакшы жигиттин сөзүн, “макулдагандай” чачысын силкилдетип “сайрай” баштайт. Ырды ушундай ырдаптыр, тоолор, жер термелип, тал-теректер силкиниптир. Бир убакта баскынчы аскер башчынын көзүнөн жаш ага баштайт.

— Болду, токтот, жүрөгүмдү эзип жибердиң! — деп аны араңдан зорго токтотуптур.

Бакшы жигит домбра чертип, ырдаганын токтотот. Кийин дагы ырдай баштайт. Учуна чыкканда, аскер башчысынын күлкүдөн ичегилери үзүлөйүн дептир. Бардыгы аң-таң имиш. Эмнеге дегенде, аскер башчысы өмүрүндө мындай акыбалга түшпөгөн экен да, башкача айтканда бир заматта ыйлап да, күлүп да көрбөгөн экен.

Аскер башчысы өзүнө келип:

— Көп жерлерди кылыч менен багындырдым.

Бирок сени багындыра албадым, ырың багындырды. Мен ниетимден кайттым. Изиме кайтамын. — Бирок бир өтүнүч кылсам, жок дебейсиңби? — дептир.

— Айтыңыз, — дептир бакшы жигит.

— Мени менен кетсең, оң кол увазир кылып аламын. Бүткүл өмүрүң ыракатта өтөт, — дептир аскер башчы.

— Жок, мен ушул жерде туулдум, ушул жерде өлөмүн, — дептир бакшы.

Ошентип, бакшы жигиттин домбрасы менен ыры Ташкент калаасын (шаарын) кыйроодон, элин талаптонолуудан сактап калган экен.

(“Өзбек легендалары, аңгемелери, уламыштары” китебинен.)

- ?! 1. “Oshiq G‘arib va Shohsanam” дастанынан алынган үлгүнүн мазмунун айтып бергиле.
2. “Менин апам” ырынын авторлору кимдер?
3. “Бакшынын эрдиги” аңгемеси эмне жөнүндө.

5–6-сабактар. ЖАЗ МЕЗГИЛИ ЫРЛАРЫ

Элибиздин жыл айлары жана мезгилдерге байланыштуу абалда өткөзүлүүчү салттык азем жана үрп-адаттары бар. Мисалы, татынакай жаз мезгилинде Нооруз майрамы кеңири майрамдалган, жоогазын сейилдери, дыйканчылыктын эмгегинин башталышы менен байланыштуу болгон “Шаттык майрам” аземи өткөзүлгөн. Ошондой эле, күз мезгилинде жыйым-терим иштери алып барылган болсо, кыш мезгилинде кеп-оюндары уюштурулган. Элдик оозеки музыка чыгармачылыгында мына ушул сыяктуу мезгил-майрамдарга байланыштуу ырлар да жүзөгө келген.

НООРУЗ МАЙРАМ ЫРЛАРЫ

Сулуу жазды майрам мезгили деп айтышат. Себеби бул мезгилде Нооруз, башкача айтканда жаңы жыл майрамы кеңири майрамдалат. Нооруз майрамында ыр-күүлөр жаңырып, айтышуулар жана түрдүү кызыктуу оюн-шооктор өткөзүлөт. Ошондой эле бул майрамдарда көктөм өсүмдүктөрүнүн өнүп чыгышы менен байланыштуу өзүнчө ырдала турган ырлар да бар. Мисалы, байчечекейлердин ачылышы шаттык сезимдерине себеп болгон жана бул сезимдер атайын ырдоолордо өз ордун тапкан. Бул абалды байчечекей жөнүндөгү ырлардан сезебиз. Байчечекей Ноорүздүн дарекчиси (кабарчысы) эсептелген, себеби анын өнүп-өсүп чыгышы Нооруз күнүнө туура келет. Ошол себептүү байчечекейди кыр-адырлардан таап келип, ал жөнүндө шаттык ырларын үймө-үй жүрүшүп ырдашкан жана ушул түрдө жакшы жаңылыкты коңшу-колоң, айылдагыларга жеткизишкен.

BOYCHESHAK

Өзбек элдик ыр

Куунак

Нооруз күндөрү шаттык сезимдерин туюнтуучу күүлөр да аткарылган. Мына ушундай эзелки күүлөрдүн кээ бирлери биздин доорубузга чейин жетип келген. Айрыкча, “Bahor keldi”, “Lola” сыяктуу өзбек элдик ырлары мисал боло алат.

ЖАЗ КЕЛГЕНДЕ

Сөзү **Ж. Орозбекованыкы**

Музыкасы

Ж. Касымбековдуку

Көңүлдүү

Ап-пак кар-луу кыш ке - тип, Бай-че - че- кей жай-на -ды.

Ча-ба-ле-кей ас-ман-да, Ку-бан-ган-дай ай-лан-ды.

Жаз кел - ген - де жа - ды - рап, Бак-да - рак - тар бүр ач - ты.

Бак-ча-да-гы ө-рүк-зар, Гү-лүн а-чып жай-на - ды, жай - на-

ды. жай - на - ды.

Жаз мезгилинде кыр-адырларда жогазын гүлдөр ачылып, табият көрүнүштөрү сулуу түс алат. Ошондой убактарда элибиз жогазын сейил майрамын өткөзүшкөн. Жаштар, өспүрүм балдар кыр-адырларда сейилдешип, кучак-кучак жогазындарды теришкен, кийин аларды коңшуларына, тууган-уруктарына беришип, жогазын жөнүндөгү ырларды ырдашып, түрдүү оюндарды ойношкон.

КЫЗЫЛ ГҮЛ

Обону, сөзү **В. Ниязалиеваныкы**

Орточо

Тоо-го чы-гып ба-ра-мын, Кооз гүлдөрдү ка-ра-дым.
А-ра-сы-нан мен тан-дап, Кы-зыл гүл-дү а-ла-мын.
Кы-зыл гүл, кы-зыл гүл, Тан-дап се-ни а-ла-мын.
Соо-лу-ба-сын гүл-дө-рүң, Топ-топ суу-га са-ла-мын.

Тоого чыгып барамын,
Кооз гүлдөрдү карадым.
Арасынан мен тандап,
Кызыл гүлдү аламын.

Гүлдөр толук көрүнөт,
Тээ алыстан кыядан.
Көп кызыл гүл өскөнгө,
Чын дилимден кубанам.

Кайырма:

Кызыл гүл, кызыл гүл,
Тандап сени аламын.
Соолубасын гүлдөрүң,
Топтоп сууга саламын.

Кайырма:

Кызыл гүлүм жылыга,
Кайра баштан гүлдөдү.
Окшоп кетет өзүңө,
Апакемдин мүнөзү.

Татынакай жаз көрүнүштөрү обончуларыбыздын жараткан күү жана ырларында да өз чагылышын тапкан. Өзгөчө Юнус Ражабийнин чыгармачылыгына тийиштүү “Bahorim” күүсүндө көркөм мезгилде ойгонгон назик сезимдер туюлат.

BAHORIM

Музыкасы **Ю. Ражабийники**

Орточо ылдам

NAVBAHOR

Сөзү **Н. Нарзуллаевдыкы**

Музыкасы **Г. Кочкорованыкы**

Орточо ылдам

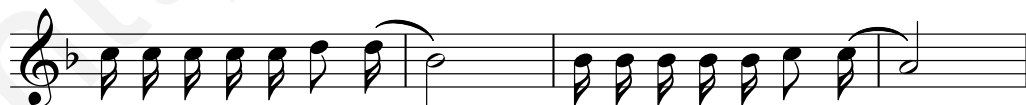
Fas-li nav-ba- hor

ki-rib kel-di e-lim - ga,

Za-ri-ni soch-di qu-yosh

biz-ning o-na za-min-ga.

Sho-yi yap-roq-la-ri - ni

yoy-di go'-zal bi-naf-sha.

Xush-bo'yhid-la-rin so-chib, jil-ma-ya-di u biz-ga. Qan - day go'-

zal-ki bu ba-hor, bu ba-hor, o- lam to'l - di gul-che-chak-ka,

gul-che-chak-ka. Cha-raq- la-gan qu-yosh ku- lib,

sa-xo-vat qi-lar el-ga. Qan-day g'o- zal- ki bu ba- hor, bu ba-hor,

o- lam to'l - di gul - che-chak-ka, gul - che-chak-ka.

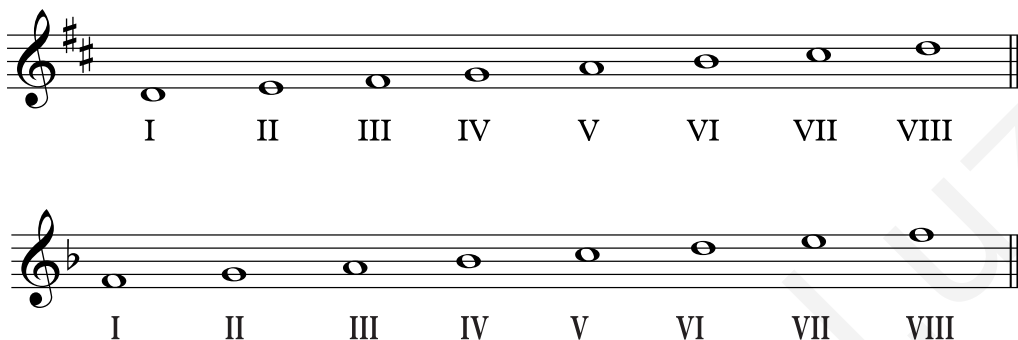
Cha - raq - la - gan qu - yosh ku - lib,

sa- xo - vat qi - lar el - ga.

Bahor chiroyin
kuzatgin-chi sen bir on,
Naqadar go'zal bahor,
chiroyidan bo'ldik lol.
Bu chaman maysazorlar
yurtimizga yarashar,
Jajjigina qalbimga
cheksiz quvonch bag'ishlar.

♫ Берилген добуш катарларын аныктагыла.
Нота дептерине туруктуу добуштарды жарым
созулуштарда, туруксуздарды чейректик
созулуштарда жазгыла.

- ?! 1. Жаз мезгилине арналган кандай ырларды билесиңер?
2. “Кызыл гүл” ырынын негизги тоникасын аныктагыла.
3. “Navbahor” ырын жаттап алгыла.

7–8-сабактар. ЖАЗ ЭЛЧИЛЕРИ ЖАНА ТАБИЯТ

Элибизде илгертеден эле илегилек, турна, чабалекей сыяктуу куштар жаз элчилери катарында эсептелип, алардын учуп келиши жакшы күндөрдөн “дарек” берген. Мисалы, эрте жазда илегилекти көрүш бакыттын жышааны делсе, илегилек учуп келген жактан көрүнгөн адам кыштакка кут-береке келтирет деп айтышкан. Анткени, учуп келген турна эрте жазды даректесе, ылдыйлап учкан турна түшүмдүн берекелүү болушун түшүндүргөн жана башка¹.

¹ Навруз. Түзүүчүлөр: Т. Мирзаев, М. Жураев. Ташкент. Фан. 1992, 85 — 90-б.

УЧУП БАРАМ

Сөзү К. Жунушевдики

Музыкасы Т. Чокиевдики

Ылдам

Ку-на-ным бар тик ку-лак, Ку-юн жет-пес уч-кул ат. А- лып у-чуп
Кайырма:
ми-нер-де, Ас-ман чап-чып тик ту-рат. тик ту-рат. А - лып
у - чуп ми - нер - де, Ас-ман чап-чып, ас-ман чап-чып.
тик ту - рат. Ас-ман чап-чып,
ас - ман чап-чып тик ту - рат.

Кунаным бар тик кулак,
Куюн жетпес учкул ат,
Алып-учуп минерде,
Асман чапчып тик турат.

“Чу” деп эле койдунбу,
Карабай тоо-ойдунду.
Зымыраса кубантып,
Дирилдетет койнуңду.

Канат күүлөп аргымак,
Калып айыл, калың бак.
Учу-кыйры жок талаада,
Учуп барам жалындап.

ARG'AMCHI

Шашпастан

Ўзбек элдик ыр

Кайырма:

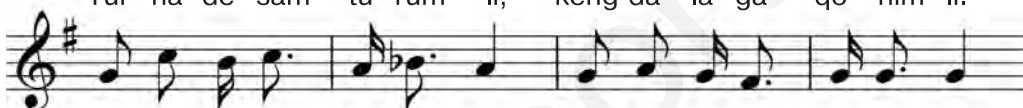

Ar- g'am -chi, gi - lam - chi, ar-g'am- chi, gi- lam -chi,

Band

Tur -na de- sam tu -rum - li, keng da - la -ga qo'- nim- li.

Tur - na- lar uch - sa past- lab riz-qing ke- lar u- num - li.

Naqarot:

Ar-g'am -chi, gi - lam -chi, ar- g'am-chi, gi- lam -chi,

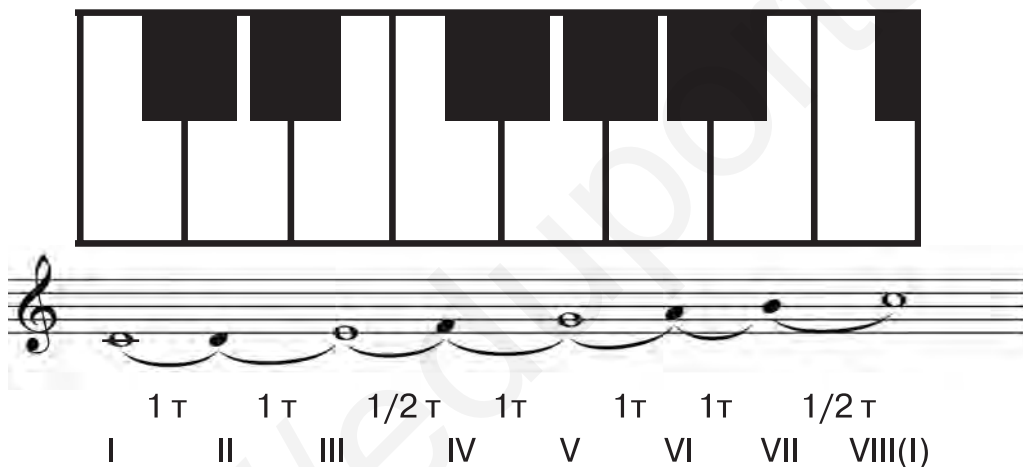
Балдар куштардын учуп келишин чыдамсыздык менен күтүшкөн. Себеби куштар ысык күндөрдүн башталышынын “кабарчысы” болот. Ошол себептүү, мисалы, илегилек учуп келгенин көргөн балдар “Laylak keldi” ырын ырдашкан жана бул тууралуу чоңдорду да кабардар кылууга ашыгышкан:

Laylak keldi, yoz bo'ldi,
Qanoti qog'oz bo'ldi.
Dala-dashtlar qulf urib,
Daryo bo'yi soz bo'ldi...

ТОН ЖАНА ЖАРЫМ ТОН

Музыка добуштарынын арасында түрдүү аралык бар. Бул аралык тон жана жарым тон менен өлчөнөт. Мында тон эки жарым тондукка тең болсо, эки жарым тон бир тонду түзөт. Мисалы, до мажор добуш катарында жарым тон аралыгы, “ми” жана “фа”, “си” жана “до” добуштары арасында болот. Тон жана жарым тондукту даана көрсөтүү үчүн пианино клавиштерине карайбыз.

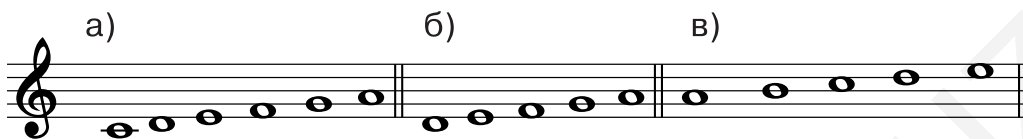

Ортосунда кара клавиш болгон эки ак клавиштер аралыгы бир тонго тең болот.

Арасында кара клавиши болбогон эки ак клавиштердин аралыгы жарым тонду түзөт.

Жарым тон аралыгындагы добуштарды ырдаганда үндө жарым “кадам” таштаган болобуз, башкача айтканда үнүңөрдү азыраак жогоруга көтөрөсүңөр же төмөнгө түшүрөсүңөр. Демек, жарым тон аралыгындагы добуштар бири-бирине жакын жайгашкан.

 Нота мисалдарындагы кайсы добуштар арасында жарым тондор пайда болушун аныктагыла:

- ?! 1. Куштар жөнүндө кандай ырларды билесиңер?
2. “Кызыл гүл” ырынын негизги тоникасын аныктагыла.
3. “Кызыл гүл” ырын жаттап алгыла.

9–10-сабактар. ОБОНЧУ КАМИЛЖАН ЖАББАРОВ

**Камилжан
Жаббаров**

Өзбекстан эл артисти, музыкант жана композитор Камилжан Жаббаров (1914–1975) улуттук музыканын өнүгүшүнө чоң салым кошкон өнөрпоз. Ал алгач агасы Момунжандан гижжакта ойногонду үйрөнө баштайт. Кийинчерээк устаттары — Рузимат Исабаевден чанг, гижжак жана танбур, Сабиржан Сиддиқовдон гижжак жана Мухиддинхажы Нажмиддиновдон дутар сырларын үйрөндү. Бойго жеткенден кийин, К.Жаббаров музыка искусствосунун аткаруучулук, чыгармачылык тармактарында ийгиликтүү иш-аракет көрсөттү. Өзгөчө, ал гижжакта “Gul mavsumi”, “Navo”, “Dugohi Husayn” сыяктуу татаал түзүлүштүү классикалык күүлөрдү жогорку чеберчилик менен аткарган. Ошону менен бирге К.Жаббаров музыкалык драма, күү, ыр жаратуу

тармагында берекелүү эмгек кылды. Мындан, композитор Султан Хайитбаев менен кызматташтыкта “G‘ulja ustida nur”, композитор Дони Закиров менен кызматташтыкта “Nodira”, “Mening jannatim” аттуу драмаларга музыка жазды. Ошондой эле көптөгөн ырларды жаратты. “Obod o‘lkam”, “Toshkent piyolasi”, “Diyorimsan”, “Shifokorlar”, “Sog‘indim”, “Muhtalo bo‘ldim senga”, “Assalom”, “Vatan”, “Ko‘z-laring”, “Ey pari”, “Etmasmidim”, “Nazzora qil”, “Bu ko‘ngil” ушулардан. Мисалы, акын Хабибий сөзүнө жазылган “Diyorimsan” ыры элибиздин арасында кеңири белгилүү болуп кеткен. Бул ыр мындай башталат:

DIYORIMSAN

Сөзү **Хабибийники**

Музыкасы **К. Жаббаровдуку**

Орточо ылдам

Ey o - zod, go' - zal

o'l - kam (jo - ni - mey), hur - mat - li di - yo -

rim - san, Ko'p zah - mat i - la

top - gan (jo - ni - mey) bax - tim - sa - nu yo -

rim - san, Jo - nim ka - bi as -

ray - man, no - mus i - la o - rim - san

Ko'ng - lim o - chi - lur boq - sam (jo - ni - mey),

o - ro - mu qa-ro - rim - san.

Qo'yningda o'sar yayrab eng baxtiyor insonlar,
 Boshdan-oyoq oq oltin sahro-yu biyobonlar.
 Albatta, o'tar yuzdan zo'r ahd ila paymonlar,
 Oltinga xazinamsan, bog'im-la bahorimsan,
 Har yerda madadkorim, har ishda madorimsan!

KAPALAK VA KAMALAK

Сөзү **Н. Нарзуллаевдики**

Музыкасы **Н. Нархожаевдики**

Куунак

Gul - ga qo' - nib ka - pa - lak.

qa-no- ti - ni o'y - na - tar. Ko'k- da chaq-nab ka-ma - lak,

yet - ti rang - da raqs - e - tar Gul - ga Ka - pa -
 lak - jon, ka - pa - lak, sen ham men - day sho'x - mi - san?
 Uy - da yol - g'iz o'l - ti - rib, Ze - ri - kish - ga yo'q - mi - san?
 Ka - pa, Ze - ri - kish - ga yo'q - mi - san?

Gulga qo'nib kapalak,
 Qanotini o'ynatar.
 Ko'kda chaqnab kamalak,
 Yetti rangda raqs etar.

Kapalakjon kapalak,
 Sen ham menday
 sho'xmisan?
 Uyda yolg'iz o'ltirib,
 Zerikishga yo'qmisan?

АЛЬТЕРАЦИЯ БЕЛГИЛЕРИ

Музыкада альтерация дегенде биз добуштарды өзгөртүүнү түшүнөбүз. Демек, негизги добуштардын көтөрүлүшү жана төмөндөшү альтерация деп айтылат. Альтерация белгилери төмөнкүдөй:

Диез $\sharp$ - добуш бийиктигин 0,5 тонго көтөрөт;

до- диез

соль - диез

фа-диез

Бемоль $\flat$ - добуш бийиктигин 0,5 тонго төмөндөтөт;

ми-бемоль

си- бемоль

Бекар $\natural$ - көтөрүү жана төмөндөтүү белгилерин бекер кылат.

фа-диез фа-бекар

си-бемоль си-бекар

1. “Diyorimsan” ырынын автору ким?
2. Обончу К. Жаббаровдун чыгармачылыгы жөнүндө айтып бергиле.
3. “Капалак ва камалак” ырын жаттап алгыла.

ТӨРТҮНЧҮ ЧЕЙРЕК

ЭЛДИК АСПАПТАР

1–2-сабактар. КЫЛДУУ АСПАПТАР

Элдик музыкалык аспаптарды үч топко бөлүү мүмкүн:

1. Кылдуу аспаптар;
2. Үйлөмө аспаптар;
3. Урма аспаптар.

Кылдуу аспаптарда добуш пайда кылуу каражаттары түрдүүчө. Мындан комуз, дутар жана домбрада кылдары чертип ойнолот. Танбурдун кылдары сөөмөйгө кийилүүчү атайын “нохун” (жезден жасалат) менен чертилет.

Дутар

Танбур

Конун инструменти да бармактарга кийилүүчү
нохундар менен ойнолот.

Конун

Кашкар рубабы, афган рубабы, уд сыяктуу аспаптар медиатор менен ойнолот.

Кашкар рубабы

Афган рубабы

Кылдуу аспаптарды атайын жаа менен ойноо мүмкүн. Гижжак, сато, кобуз — кылдуу-жаалуу аспаптар.

Гижжак

Сато

Кобуз (кыл кыяк)

Чанг аспабы эки таякча менен уруп же чертип (тырмап) ойнолот.

Чанг

Уд

КОМУЗ

КОМУЗ

Комуз – кыргыз элинин эң кеңири таралган кылдуу аспабы. Кыргызстандын түштүк бөлүгүндө “чертмек” делет. Биринчи жолу комузду илгери Камбар мергенчи деген адам жасап, ал өзү биринчи комузчу болгон. Комуз — үч кылдуу аспап.

Комузчу комузду горизонталдуу абалда кармайт. Комузда ойногондо отуруп, кээде туруп ойнойт. Комузду көбүнчө өрүктөн жасашат.

ОЙ, КОМУЗЧУ

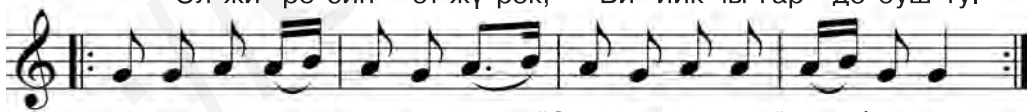

Сөзү Т. Үмөталиевдики
Орточо, көңүлдүү

Обону элдики

Ой, ко - муз-чу, ко-муз-чу, Чер-тип кой-чу ко-муз-ду.
Эл-жи- ре-син эт жү-рөк, Би- йик чы-гар до-буш-ту.

Му-ра-таа-лы чал тарт-кан, “Сын-ган Бу-гу”, “Кам-бар-кан”.
У- шул со-нун күү-лөр-дү. Ук-кан жан-дар таң кал-ган.

Ой-го кел-бейт у - ба - йым. О - ю - ну - на ту - на - йын.

Ток-то-гул-дун “Бо-то-юн”, Чер-тип кой-чу у - га-йын.

АФГАН РУБАБЫ ЖӨНҮНДӨ АҢГЕМЕ

Бухара ханынын теңдешсиз сулуу бир кызы бар экен. Бирок ал уйкусуздук оорусуна чалдыгып калат. “Кызым өлүп калбас бекен?” – деп хан күнү-түнү санаада экен. Каратпаган табыбы калбаптыр. Ошондой болсо да кыз сакайбай, акыбалы күндөн-күнгө начарлай бериптир. Кызды эртең

менен көлдүн жээгине чыгарып, кечкисин хан сарайынын ичине алып киришер экен. Хандын кызы көлдүн жээгинде отуруп, бакта жүргөн тоосторго тигилип, кыялданат экен. Аларды абдан жакшы көрөт экен да. Тоостор канаттарын жайса көңүлү ачылып, ойношсо кубанар экен. Дайыма “Ушул тоостор сүйлөшүп, ыр ырдап, бийлешсе” – дейт экен. Бухарада жашоочу бир афган жигити мындан кабардар болуп калыптыр. Ал колу гүл уста болуп, а түгүл кургак жыгачка да “жан киргизип” жиберер экен. Өнөрүн ишке салып, тооско окшогон бир аспап жасаптыр. Аны алып хандын сарайына барыптыр. Ханга: “Мен кызыңызды айыктырам”, – дептир. Хан ыраазы болуптур. Афган жигити бакка кирип, кыздын жанына келип, өзү жасаган тоос сымал аспапты черте баштаптыр. Аспаптын бирде назик, бирде муңдуу, бирде толкунданган

күүсүнө берилип кеткен хандын кызы, акырындап уйкуга кетиптир. “Уйку дартка даба, сыркоого сакаюу”, — деп бекеринен айтышпаган. Афган жигити аспабын черте бериптир, хандын кызы жыргап уктай бериптир. Бара-бара афган жигити аны жакшы көрүп калыптыр. Кызга сүйүүсү ашкан сайын колундагы аспабы дагы да башкачараак боздой бериптир.

“Кызым эмне болду экен, бир кабар алайынчы”, — деп бакка чыккан хан кызынын уйкуда жатканын, жанындагы афган жигити болсо колундагы аспабын боздотуп жаткан абалда көрүп, “Дагы кызымдын башын айланып койбосун”, — деп ойлоп, жигитти бактан кууп чыгарып жибериптир. Ошол замат кыз сакайып кетиптир. Афган жигитин көп кыдырып, таба албаптыр. Хан кызынын сакайып калганын көрүп, өзүнө окшогон хандын уулуна чоң той кылып узатып жибериптир.

Афган жигити өзү жасаган аспабын чертип жүрө бериптир. Ал черткенде уйкусуздар уйкуга кетип, оорулуулар сакайышыптыр. Махабаты мезгилсиз соолугандардын дартына дарт кошулуптур.

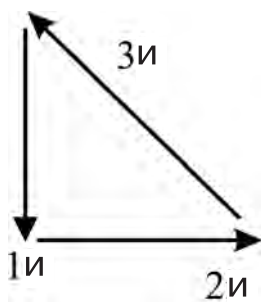
Ошентип афган жигити жасаган аспап “Афган рубабы” — деп атала турган болуптур.

(“Өзбек легендалары, аңгемелери, уламыштары” китебинен).

3/4 өлчөмү

3/4 өлчөмү орточо темпте аткарылуучу музыкалык чыгармаларда колдонулат. Бул өлчөмдүн жогорудагы

“3” саны бир тактынын ичинде үч үлүштүн (доля) бар экенин, төмөндөгү “4” саны болсо бул үлүштөрдүн ар бири сегиздик созулушка тең экендигин билдирет. Мында үч үлүштөн биринчи үлүш күчтүү, экинчи жана үчүнчү үлүштөрү болсо күчсүз болот.

3/4 өлчөмүндө дирижёрлук кылганда оң колдун аракети төмөнкүдөй болот: “1и” дегенде – кол жогорудан төмөнгө түшөт, “2и” дегенде – кол төмөндөн оңго карай аракеттенет жана “3и” дегенде – оңдон жогору карай көтөрүлөт.

1. Элдик аспаптар канча топко бөлүнөт?
2. Кылдуу-чертме аспаптардын аттарын атагыла.
3. 3/4 өлчөмүнө дирижёрлук кылгыла.

3–4-сабактар. ҮЙЛӨМӨ АСПАПТАР

Салттуу элдик майрамдары, той аземдерин керней-сурнай, дойра-нагараларсыз элестетип болбойт. Анткени бул аспаптар эң алгач шаттуу күндөрдүн кабарчысы катары элдин руханий турмушунан орун алган.

Сурнай

Керней

Булардан тышкары, най, кошнай, сыбызгы, чоор, ооз комуз сыяктуу үйлөмө аспаптар да бар.

Сыбызгы

Чоор

Ооз комуз

Най

Кошнай

Буламон

⦿ **Үйлөмө аспаптардын аткаруусунда күүлөрдү уккула.**

Токтогул Сатылганов
(1864—1933)

Кыргыз элинин улуу акыны Токтогул Сатылганов 1864-жылы Кетментөбө өрөөнүндөгү Узунакмат суусунун боюндагы Сасыкжийде кыштоосунда туулган. Ал кичине кезинен тартып эле колуна комуз алып, ыр ырдай баштайт. Анын алгачкы чыгармаларына “Алымкан”, “Гүлдөп ал”, “Эмне кызык” деген ырлары, “Токтогулдун миң кыял” (“Жаш кыял”) аттуу күүсү кирет. Токтогул кыргыз ырларынан

тышкары татардын “Урал күйү”, “Макаржа”, “Каз канаты”, өзбектин “Yor-yor”, “Фергана”, орустун “Барыня” деген ырлары менен күүлөрүн эң сонун ырдап, аткара билген. Анын элүүдөн ашык күүлөрү бар: “Чайкама”, “Алайдын миң кыял”, “Токтогулдун ботою”, “Тогуз кайрык”, “Кыз ойготор”, “Чоң кербез”, “Терме кербез” жана башка чыгармалары классикалык чыгармага айланган. Комузду үйрөнүүнү баштаган ар бир окуучу “Кербезден” баштап чертип, ырдап жүрөт.

Токтогул Сатылганов комузду чебер чертүүнүн эң бир түркүн ыкмаларын колдоно билген.

Кыргыз улуттук филармониясы улуу залкардын ысымын сыймык менен алып жүрөт.

МИҢ КЫЯЛ

Музыкасы **Т. Сатылгановдуку**

Ылдам

ПИЛ МЕНЕН ЧЫЧКАН

Сөзү К. Абдрахмановдуку

Музыкасы

К. Молдобасановдуку

Жай, мээримдүү

Пил:

Жер жү - зүн-дө ай-бан-дар-дын зо - ру - мун, Мен-ден кор-кот

жан-дык бү- түн кал-ты - рап. Жан-чып са-лам а - чуу кел-се

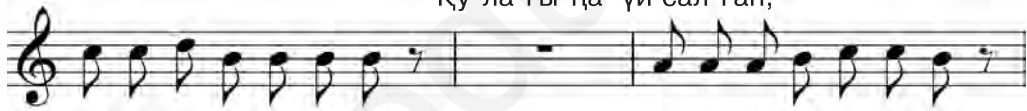

бир бир-ден, А-юу, жол-борс, арс-тан бе-зет ар - кы - рап.

Чычкан:

Қу-ла-гы-ңа үй сал-ган,

Баатыр чыкең мен болом.

Му-ру-нуңдан жөр-гөлөп,

Чын ка-тыл-саң со- ё- мун.

Бе-кем кы-сып бе- лиң-ден,

Дароо жыгып коёмун,

дароо жыгып ко-ё-мун.

Чыйт, чыйт,

Пил:

чыйт, чыйт ...

Ке - чир ме - ни,

баа-тыр чы-ке, ка-тыл-байм, А-лыс жү-рөм сен-дей корк-пос
баа-тыр-дан. Орто-бузда бекем тынчтык
ор - но - сун. Пил: Ко-луң-ду бер мын-дан ки-йин
жан-до- сум. Жан - до - сум!

НАЙ КҮҮСҮ

Султан Хусейин Байкара көп убактысын аң уулоодо өткөргөн экен. Күндөрдүн биринде ал абдан чарчаптыр. Чатырына кайтып: “Мен уктамакчымын!” — дептир. Эч ким үн чыгарбаптыр. “Мен уктамакчымын!” — дептир дагы. Эч кимден үн чыкпаптыр. “Мен уктамакчымын!” — дептир дагы Хусейин Байкара. Жан жөкөрлөрү жүгүрүшүп шарап алып келишиптир, кайтарыптыр. Жан жөкөрлөрү султанды уктатабыз, деп өздөрүн отко-чокко урушуптур, бирок колдорунан эч нерсе келбептир. Султан каарданып атына минип, кайтканымча чарасын таппасаңар, бардыгыңарды дарга асам, деп дагы ууга чыгып

кетиптир. Бардыгы ойлоп-ойлоп, бул маселени азирети Наваийден бөлөк киши чече албайт, деп акынга чабарман жибериптир. Наваий жумуштарым көп деп, ууга чыкпаган экен. Чабарман барып Наваийге бар кепти айтыптыр. Наваий кеп эмнеде экенин дароо түшүнүп, Найчы баба деген белгилүү найчыны өзү менен бирге алып, Хусейин Байкаранын алдына жөнөптүр. “Султан боз үйүнө” найчыны киргизип жиберип, өзү башка бир боз үйгө түшүптүр. Найчыны көргөн Хусейин Байкара кубанып кетип:

— Мен сүйгөн күүнү ойно, бир эс алайын, абдан талыктым, — дептир.

Най тилге кирип бир укмуштай боздоптур, султан уйкуга кеткенин да билбей калыптыр. Таң атуудан мурда най дагы ойноптур. Султан көңүлү сергек ойгонуптур. Кызматкерлеринин бирөөсүн чакырып алып, сураптыр:

— Найдын үнү менен уктап, найдын үнү менен ойгонушумду ким тапты? Айт, баш төлөө беремин.

— Даанышман Наваий, — деп жооп бериптир кызматкер.

— Досум, Алишер?! Кана ал, тез келсин! — дептир султан Хусейин кубанычы койнуна батпай. Султандын жасоолдору Наваийге бул кабарды жеткизишип, Хусейин Байкаранын алдына чакырылып жатканын айтышат.

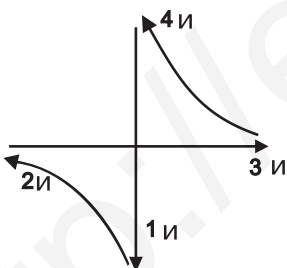
— Баракелде! Күндүр-түндүр эс алышым өзүңүзсүз, досум, — деп Хусейин Байкара Наваийни урматсый менен каршы алыптыр.

“Алишер Навай жана Хусейин Байкара”.
Сүрөтчү **Сагдулла Абдуллаев.**

4/4 өлчөмү

4/4 өлчөмү гимн, ыр, марш жана башка музыкалык чыгармаларда колдонулат. Бул өлчөмдүн жогорудагы “4” саны бир такт ичинде төрт үлүш бар экенин, төмөндөгү “4” саны – бул үлүштөрдүн ар бири чейректик созулушка тең экендигин билдирет. Мында төрт үлүштөн биринчи үлүш күчтүү, экинчи үлүш күчсүз, үчүнчү үлүш салыштырмалуу күчтүү жана төртүнчү үлүш күчсүз.

4/4 өлчөмүнө дирижёрлук кылганда оң колдун аракети төмөнкүдөй болот: “1 и” дегенде – кол жого-

рудан төмөнгө түшүрүлөт, “2 и” дегенде – кол солго аракет кылат, “3 и” дегенде – оңго жана “4 и” дегенде – жогоруга көтөрүлөт.

5–6-сабактар. УРМА АСПАПТАР

Өзбек элинин маданий тарыхында дойра, нагара, добул, кайрак, занг сыяктуу көптөгөн урма аспаптар жүзөгө келген. Бул аспаптарда өзүнчө көркөм мааниге ээ ритмдик усулдар ойнолгон жана усулдар каражатында башка аспаптардын аткарылышына коштоочулук кылынган.

“Усул” сөзү араб тилинен алынып, анын мазмунунда өзгөргөй кайталанып туруучу ритмдик формула жана ушул негизде күүнүн аткарылыш темпин башкарып туруу түшүнүлөт. Ар түрдүү урма аспаптарда пайда боло турган ритмдик усулдар элибиздин маданиятында узак өтмүштөн бери белгилүү болуп келген. Бир тегиз кайталануучу ритмдик усулдар илгери өткөзүлгөн аңчылык жараяндарын уюшкандык менен бир тартипте өткөрүүгө кызмат кылган болсо, той аземдери, сейил жана башка массалык шаңдуу мааракелерге көтөрүңкү майрамдык маанай багыштаган маанилүү факторлордун бири болгон.

Дойра

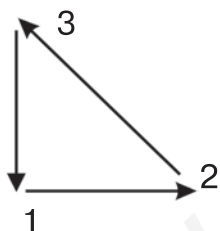
Нагара

☉ **Урма аспаптардын аткаруусунда күүлөр уккула.**

3/8 өлчөмү

3/8 өлчөмү ылдам темпте аткарылуучу музыкалык чыгармаларда колдонулат. Бул өлчөмдүн жогорудагы “3” саны бир тактынын ичинде үч үлүштүн (доля) бар экенин, төмөндөгү “8” саны болсо бул үлүштөрдүн ар бири сегиздик созулушка тең экендигин билдирет. Мында үч үлүштөн биринчи үлүш күчтүү, экинчи жана үчүнчү үлүштөрү болсо күчсүз болот.

АК ЧӨЛМӨК

Обону, сөзү **Ш. Эсенгуловдуку**

Жай

Ай-луу түн - дө чо-гу - лу - шуп, Биз ой - ной - буз
Ай-дын көр - күн чы-га - рыш- кан, Айы-лы - быз-дын

ак чөл- мөк. Кол- го тий - се ма - ра а - лыс,
жаш - та - ры. Би - лин - бес - тен ө - түп ке - тет,

Кы - йын бо - лот жет - кир - мек.
Жай - кы таң - дын ат - ка - ны.

Ылдамыраак:

Тек-тир, тек-тир, тек-тир-че-ден, Те-ге-ре-нип из-дей-биз,
Шам-да-гай-лар та-лык-пас-тан, Топ-ту бу-за чур-ка-шат.

Утуп а-луу мак-са - тын - да, Түк ү-мүт-тү үз-бөй-бүз,
Атаандаш-тар жа-ба-лак-тап, Ас-тын то- со кур-ча- шат.

Чөмөлөк кокус колго тийсе,
Шап билектен алышып.
Бирин-бирин аямай жок,
Бир кумардан канышып.

- ?! 1. Кандай урма аспаптарды билесиңер?
2. “Ак чөлмөк” ырын жаттап алгыла жана авторлордун аттарын айтып бергиле.
3. Күчтүү үлүштөрдү аныктагыла.

ДОЙРА

Илгерки замандарда бир мамлекеттин соодагерлери соода кылыш үчүн сапарга чыгышат. Жолдору Чөл Маликтен өтөт. Жол жүрүп, жол жүрүшсө да аз эмес мол жүрүшүп, Чөл Маликтин дал ортосуна барып калышат.

Бир кезде камдаган суулары түгөнүп калат. Суусуздуктан биринин артынан бири сулашып, жатып калышат. Күч-кубаттары кетип, туруп жүрүшкө күчтөрү калбаган. Кербенде бир жигит да бар экен. Ал өзүнүн чаначындагы акыркы сууну сапарлаштарынын оозуна тамчылатып-тамчылатып куюптур. Адамдар бир аз өздөрүнө келишип, күндүн ысыктыгынан жана суусашкандыктан жолго түшө алышпаптыр. Ошондо баягы жигит ойлоп-ойлоп, суудан бошогон чаначын жарып, арабанын дөңгөлөгүнө керип тартыптыр. Ошондон кийин күнгө каратып коюптур. Андан кийин аны така-тум кылып

ургулай баштаптыр. Үнүнө суктанып катуураак ургулайт. Бара-бара аны ушунчалык ура баштаптыр, аспаптын үнү бүткүл чөлдү титиретиптир.

Кайраттуу бул үндөн адамдар да өздөрүнө келип, кыймылдай башташыптыр. Аларда күч-кубат, кыймыл-аракет пайда болуптур. Үн бархандан барханга¹, дөбөдөн дөбөгө өтүптүр. Акыры ушул чөлдүн аркы четинде кетип бараткан башка кербендегилердин кулагына да жетип барыптыр.

Кербендегилер: “Кербен кырсыкка учураптыр, болбосо мындай үн чыгарчу эмес. Жардамга чакырып жатат, барыш керек”, – деп алардын алдыларына жетип барышат. Суу берип, кырсыкка учураган соодагерлерди өздөрү менен бирге соодага алып кетишиптир. Ошол дойра “така-така-тум, така-така-тум”, – деп үн чыгара баштадыбы, адамдарда кайраттуулук, сергектик, жүрөктүүлүк, эрдик сезимдери ойгонот экен.

(**“Өзбек аңгемелери, жомоктору”** китебинен).

¹ Б а р х а н – чөлдөрдө шамал көчүрүп жүрүүчү кум дөбөлөр.

7–8-сабактар. ОБОНЧУ ФАХРИДДИН САДЫКОВ

Белгилүү музыкант, обончу Фахриддин Садыков (1914–1977) өзүнүн көп мазмундуу ырлары жана кайталангыс аспаптык күүлөрү менен өзбек музыкасынын өнүгүшүнө салмактуу салым кошту.

Өзгөчө обончунун “O‘zbekcha vals”, “Vatan marshi”, “Qurilish marshi” аспаптык күүлөрү, “O‘zbekiston”, “To‘y muborak”, “Dutorim”, “Bir go‘zal”, “Tinchlik qo‘shig‘i”, “Shirmonoy”, “Zarafshon” сыяктуу qo‘shiq жана ashula ырлары өзбек улуттук музыка казынасынаын татыктуу орун алган.

**Фахриддин
Садыков
(1914–1977)**

Мындай мазмундуу чыгармаларды жаратууда Ф. Садыковдун обончулук таланты чанг жана дутар аспаптарын жеткилең билгендиги маанилүү мааниге ээ болгон. Бул жөндөмдүүлүк обончунун жана башка көптөгөн чыгармаларында да көрсөтүлгөн болот.

Буга Фахриддин Садыковдун акын Акмал Пулаттын сөзүнө жазылган “Qorabayir” ыры мисал болушу мүмкүн.

Карабайыр – Өзбекстанда жетиштирилүүчү ат заты болуп, андан минүүгө, арабага кошуп жүк ташууда пайдаланылат. “Qorabayir” ырында дыйкандарыбыздын оорун жеңил кылууга кызмат кылып келе жаткан мына ушундай аттар сүрөттөлөт.

Ырдын чертме аспаптарда аткарылуучу кириш бөлүгү жана кайырмаалары кайраттуу атчан жигиттин жүрүшүн, ыр саптарынын күү-обондору болсо кең талааларды жана аларда желип-жүгүрүп жүргөн аттарды сүрөттөйт.

QORABAYIR

Сөзү **А. Пулаттыкы**

Музыкасы **Ф. Садыковдуку**

Ылдам

Chor-va-miz-ning

sav-la-ti-dur qo-ra - ba-yir o- ti -miz, Yil-qi-miz-ning

chi- ro- yi -dur, bu-kil- mas qa-no-ti-miz.

Er- ka-la-nib kish-na-gan - da

ja-rang-lar da - la, tog' - lar, Jan-go-var-lik

xis - la-ti ko'p, Meh-nat-da ko'n-gil chog'-lar,

meh-nat-da ko'n - gil chog'-lar. Oh, jon tul-po- ri-

miz

Ye-li-shi-ga

teng ke - lol-mas hat-toko'k-da bur- gut - lar,

Qil-gan i-shi el - ga man - zur, maq- to- vi bor

bir daf - tar. Har kun u-ni er - ka - la - tib

yol-la- ri- ni ta-ray- man, Men o- tim- ga

me-hr qo'- yib ham- ro- him deb qa-ray - man.

Ham-ro-him deb qa-ray- man. Oh, jon tul- po-ri-miz.

БҮЛДҮРКӨН

Сөзү **Ж. Мамытовдуку**

Музыкасы **А. Бөдөшовдуку**

Көңүлдүү

Жы-ты со-нун бур-ку - рап, Ай, бүл-дүр-көн, бүл-дүр көн.

Жар боо-ру-нан са-лаа-лап, Бал-дар кө-зүн күй-дүр-гөн.

Кол- до- ру-буз көк бо - ёк, Тер-ге-ни-биз

бүл-дүр-көн. Суу ба-шы-нан са-лаа-лап

Кыз-дар кө-зүн күй- дүр - гөн. Ай, бүл- дүр-көн,

ай бүл - дүр -көн, бүл- дүр - көн.

Сайгылаган тикени,
Сабагынан кармасам.
Таарынат го мөмөсү,
Таап терип албасам.

Кайырма:
Колдорубуз көк боёк,
Тергенибиз бүлдүркөн.
Суу боюнан салаалап,
Кыздар көзүн күйдүргөн.

Ай, бүлдүркөн,
ай бүлдүркөн, бүлдүркөн.

ЫНТЫМАК

Сөзү **М. Тойбаевдики**

Обону **А. Укурчиновдуку**

Сергек

Мен бир жак-шы сөз би-лем, Да-йым мээ-рим у - гул- ган.

А - ны унут-пай жүр-сөм-да, Ан-дан ба- кыт чу -бур - ган.

А - нын а - ты ын - ты - мак, ө - зүм ме-нен бир ту - рат.

Баа-ры мен-дей бо - луу - га, баа -ры мен-дей бо - луу - га,

Жол-дош-то-рум, жол-дош-то-рум кунт кы - лат.

жол-дош-то-рум, жол-дош-то-рум, кунт кы - лат.

 Төмөндөгү мисалды 2/4 такт өлчөмүнө дирижёрлук кылып, ноталар негизинде ырдагыла:

JIYDA

Сөзү П. Пулатовдуку

Музыкасы Х. Пулатовдуку

Шашпастан

Jiy - da - jiy - da, jon jiy - da. Chi - lon jiy - da, non jiy - da,

Jon-ga da - vo a - sal - san, do - ri - dar-mon, qon jiy-da.

 Төмөндөгү мисалда кандай альтерация белгилери колдонулганын аныктагыла:

OLMANI OTDIM

Тамашалуу

Өзбек элдик күү

БЫШЫКТОО ҮЧҮН ТАПШЫРМАЛАР

1. Кайсы катарда “Майрам жана азем” ырлары туура көрсөтүлгөн?

- А) “Lapar”, “Oh, layli”, “Аппак кар”
- Б) “Yor-yor”, “Kelinsalom”.
- В) “Биздин класс”, “Alla”, “Yalla”.

2. Бакшылар кандай ырларды ырдашат?

- А) Лапарларды.
- Б) Дастан ырларды.
- В) Бешик ырларды.

3. Жарамазан ырлары качан ырдалат?

- А) Той жана аземдерде.
- Б) Рамазан айында күн батканда.
- В) Ымыркайларды уктатуу максатында.

4. Өзбек элдик бийлери кайсы катарда туура көрсөтүлгөн?

- А) “Камаринская”, “Гопак”, “Бульба”.
- Б) “Lazgi”, “Dilxiroj”, “Tanovor”.
- В) “Полька”, “Мазурка”, “Shag‘ala”.

5.

1.	К				
	О				
2.	Ш				
3.	Н				
4.					А
5.					Й

- 1. Кылдуу аспап.
- 2. Каракалпак элдик оюн-бийи.

3. Кылдуу чертме аспап.
4. Урма аспап.
5. Үйлөмө аспап.

БИЛИП КОЙГУЛА!

1. Ырдап жатканда баш жана көөдөңдү туура кармагыла.
2. Ырдап жатканда демиңерди үнөмдөп иштеткиле.
3. Ырдын сөздөрүн так айткыла. Мында үндүү добуштарды созулуңкураак, үнсүз добуштарды болсо кыска айтууга аракет кылгыла.
4. Ырдын сөздөрүн түшүнүп, анын мазмунуна ылайык түрдө ырдагыла.
5. Чогуу ырдап жатканда өз үнүңөр менен бирге башкалардын да үнүн угуп, тең ырдоого умтулгула.
6. Ырдаганда же аны үйрөнүп жатканда мугалимдин көрсөтмөлөрүнө көңүл бургула.

МУЗЫКА СӨЗДҮГҮ

Афган рубабы — кылдуу-чертме аспап болуп, ал медиатор менен чертилет. Анын чөйчөгү чукур оюлган жана тери менен капталган болот, кыска жана жоон сабында төрт байлама пардасы (лады) бар. Сабынын жогорку бөлүгүндө 6 же 7 кошумча (“хас”) пардалары да болот. Афган рубабынын 5 негизги кылдарында күү чертилет. Ошондой эле анын жан жагынан 10-11 жардамчы жан кулак зымдары да тартылып, алар жаңырык катары жаңырат.

Бастакор (обончу) — (фарс. таж. — баста — байлоо, кор — иш) — белгилүү лад күү обондоруна түрдүү дойра усулдары жана сөздөрдү байланыштырып, ыр сыяктуу чыгармаларды жазуучу музыкант.

Буламон — тыт дарагынан иштелген сурнай түрүндөгү аспап. Бирок сурнайдан көлөмү кичине, үйлөмөсү болсо сыбызгыныкы сыяктуу (тилчелүү) экендиги менен айырмаланат.

Дойра (башкача аты — чылдырма) — урма аспаптын айланасы жүзүм, өрүк, жаңгак жыгачынан даярдалып, бир жагынан музоо (же кийик, эчки) териси менен капталат. Ич жагына 40 тан ашык шакекчелер илинет.

Дутар — эки кылдуу чертме аспап, тыт, өрүк же жаңгак дарагынан даярдалат.

Домбра — дутар сыяктуу кылдуу чертме аспап, бирок дутардан өзүнө мүнөздүү “кырылдак” добушу, кыска жана сылык сабы сыяктуулар менен айырмаланат.

Керней — жезден жасалган үйлөмө аспап, узундугу 2 м жана андан да ашык болушу мүмкүн. Анын сынык сызыктуу көрүнүшү да бар.

Алып жүрүүгө ыңгайлуу болушу үчүн 3 бөлүккө бөлүнөт. Кернейде бармактар менен басылуучу тешиктер болбойт. Күчтүү жана жоон үнү көбүнчө “жар салуу”, мындан, илгери аскерлерге кабар

берүү куралы болуп кызмат кылган. Ансамбль курамында салтанаттуу жана көтөрүңкү маанай туудурат.

Композитор (лат. — чыгармачыл, ойлоп табуучу, түзүүчү) — опера, симфония, соната, балет, оратория сыяктуу музыкалык жанрларда чыгармалар жазуучу чыгармачыл адам.

Нагара — ылайдан карапа сымал түрдө жасалып, керамика даражасындагыдай бышырылат.

Чөйчөгү кийиктин (же башка жаныбар) териси менен капталат. Нагаралар көлөмүнө жараша чоң, орточо жана кичине түрлөргө бөлүнөт. Адатта орточо жана кичине нагаралар бири-бирине байланып, кошнагара түрүндө той жана башка массалык майрам аземдеринде ойнолот.

Сато — кылдуу аспап. Тынч жыгачынан оюп жасалган, чөйчөгү жана узун сабы танбурду эстетет.

Сыбызгы — жөнөкөй камыштан жасалган үйлөмө аспап. Үйлөмө жагынан тилче кесилип, алды жагында бармактар менен басылуучу үч тешикчеси бар.

Сурнай — өрүк же жаңгак жыгачынан оюп жасалат. Анын алды жагында жети, астында бир тешикчеси бар. Сурнайда бий күүлөрү, эл арасында кеңири таркалган массалык ырлардын күүлөрү

жана макамдардын “сурнай жолдору” аткарылат. Ансамблдин курамында да сурнай негизги күү жолдорун жаңыртат.

Танбур – кылдуу чертме аспап. Тын жыгачынан даярдалат. Узун сабында 16 байлоочу пардасы бар. Чөйчөк капкагына 4 таякча (хас) парда желимделген болот. Танбурдагы кылдардын саны үчтөн алтыга чейин болушу мүмкүн. Азыркы учурда көбүрөөк үч-төрт зымдуу танбур колдонулат. Кылдар нохун менен чертилет.

Уд — кылдуу-чертме аспаптардын эң байыркыларынан бири болуп саналат. Ал танбур жана дутардан өзүнүн алмурут түрүндөгү чоң чөйчөгү жана сылык кыска сабы менен ажыралып турат. Уд аспабында 11 кыл болуп, ушулардан бешөөсү кош түрдө, бирөөсү болсо ылдый жоон добуш ордуна колдонулат.

Чанг — кылдуу-урма аспап. Өтмүштө салттуу колдонулуп келинген чанг аспабында жалпы 40 зым (кыл) болгон. Булардан 13ү үчтөн биригип бөлүнгөн абалда, бир зымы ылдый жоон кылга ажыралат. Азыркы учурда колдонулуп жаткан азыркы замандагы чангда үч катардан тартылган 75 даана кылдары бар. Чангдын кылдары 2 таякча менен уруп жана чертип (тырмап) ойнолот.

Ыр — ооздо ырдоо үчүн болжолдонгон бардык музыкалык үлгүлөрдүн жалпыланган аты.

МАЗМУНУ

Сөз башы	3
Өзбекстан Республикасынын Мамлекеттик гимни	4

БИРИНЧИ ЧЕЙРЕК

Элдик ырлар

1-сабак. Өлкөбүздү даңазалайбыз.....	6
Жөнөкөй музыкалык формалар. Ыр саптардын формасы.....	7
2–3-сабактар. Элдик ырлар. Лапар.....	8
Ouïjon. Өзбек элдик лапар.....	9
Музыканын туюнтуучу каражаттары.....	12
4–5-сабактар. Ялла.....	12
Усул.....	15
6–7-сабактар. Рамазан маараке ырлары.....	16
Динамикалык белгилер.....	18
8-сабак. Бешик ырлары.....	19
“Бешик ыры” жөнүндө аңгеме.....	23
9-сабак. Балдар элдик оюн – ырлары.....	24
Yomg‘ir yod‘aloq. Өзбек элдик ыры.....	25
Лад. До мажор тональносту.....	28

ЭКИНЧИ ЧЕЙРЕК

Элдик ырлар жана бийлер

1-сабак. Элдик ырлар	29
Гүл бакча. Сөзү К. Абдрахмановдуку, Музыкасы А. Укурчиновдуку.....	31
Ля минор добуш катары.....	32
2–3-сабактар. Элдик бийлер.....	33
Бульба. Белорус элдик бийи.....	34
Тоника.....	37
4–5-сабактар. Эмгек ырлары.....	38
Оп майда. Элдик ыр.....	38
Туруктуу жана туруксуз добуштар.....	42
6–7-сабактар. Той аземи ырлары.....	43
Surnay navosi. Өзбек элдик күү.....	44
Муратаалы Күрөңкеев (1860 – 1949).....	45
Камбаркан. Музыкасы М.Күрөңкеевдики.....	46
Элкин тоо. Сөзү Тоголок Молдонуку, обону элдики.....	46
Бышыктоо үчүн тапшырмалар.....	49

ҮЧҮНЧҮ ЧЕЙРЕК

Майрам жана мезгил ырлары

1–2-сабактар. Кыш мезгилиндеги ырлар.....	51
Үч үндүк.....	54
3–4-сабактар. Бакшылык өнөрү.....	55
Бакшынын эрдиги.....	57
5–6-сабактар. Жаз мезгили ырлары.....	60
Нооруз майрам ырлары.....	61
Кызыл гүл. Обону, сөзү В. Ниязалиеваныкы.....	64
7–8-сабактар. Жаз элчилери жана табият.....	68
Arg'amchi. Өзбек элдик ыр.....	70
Тон жана жарым тон.....	71
9–10-сабактар. Обончу Камилжан Жаббаров.....	72
Diyorimsan. Сөзү Хабибийники, музыкасы К. Жаббаровдуку.....	73
Альтерация белгилери.....	76

ТӨРТҮНЧҮ ЧЕЙРЕК

Элдик аспаптар

1–2-сабактар. Кылдуу аспаптар.....	77
Комуз.....	82
Ой, комузчу. Сөзү Т. Үмөталиевдики, обону элдики.....	82
Афган рубабы жөнүндө аңгеме.....	83
3/4 өлчөмү.....	85
3–4-сабактар. Үйлөмө аспаптар.....	85
Токтогул Сатылганов (1864—1933).....	87
Миң кыял. Музыкасы Т. Сатылгановдуку.....	88
Най күүсү.....	90
4/4 өлчөмү.....	92
5–6-сабактар. Урма аспаптар.....	93
3/8 өлчөмү.....	94
Ак чөлмөк. Обону, сөзү Ш. Эсенгуловдуку.....	95
Дойра.....	96
7–8-сабактар. Обончу Фахриддин Садыков.....	98
Qorabayir. Сөзү А. Пулаттыкы, музыкасы Ф. Садыковдуку.....	99
Бышыктоо үчүн тапшырмалар.....	104
Билип койгула!.....	105
Музыка сөздүгү.....	105

O'quv nashri

O. IBROHIMOV, R. JUMANAZAROVA

MUSIQA

4-sinf ushun darslik

Qayta ishlangan va to'ldirilgan 7-nashri

(Qirg'iz tilida)

Которгон *Р. Жуманазарова*

Редактору *С. Назаров*

Музыкалык редактору *Н. Утаева*

Көркөм редактору *Собир уулу Оловиддин*

Техникалык редактору *Т. Харитоновна*

Компьютерде даярдаган *У. Валижанова*

Басма лицензиясы AI № 290. 04.11.2016.

2020-жылы 15-июнда басууга уруксат этилди.

Форматы 70x90 $\frac{1}{16}$. Кегл 14 шпондуу. Pragmatic гарнитурасы.

Офсеттик басма. Шарттуу басма табагы 8,19.

Нашр табагы 8,5. Нускасы 828. Заказ

Гафур Гулам атындагы басма-полиграфиялык чыгармачылык
үйүндө басылды. 100128. Ташкент. Лабзак көчөсү, 86.

Биздин интернет сайтыбыз: www.gglit.uz

e-mail: info@gglit.uz

**Ижарага берилген окуу китебинин абалын
көрсөтүүчү жадыбал**

T/r	Окуучунун аты, фамилиясы	Окуу жылы	Окуу китебинин алынган-дагы абалы	Класс жетекчи-синин колу	Окуу китебинин тапшырылгандагы абалы	Класс жетекчи-синин колу
1						
2						
3						
4						
5						

Окуу китеби ижарага берилип, окуу жылынын аягында кайтарып алынганда жогорудагы жадыбал класс жетекчиси тарабынан төмөнкү баалоо критерийлеринин негизинде толтурулат.

Жаңы	Окуу китебинин биринчи жолу пайдаланууга берилгендеги абалы
Жакшы	Мукабасы бүтүн, окуу китеби негизги бөлүгүнөн ажырабаган. Бардык барактары бар, жыртылбаган, беттеринде жазуу жана сызыктар жок.
Канааттандыруу	Мукабасы эзилген, четтери жыртылган, окуу китебинин негизги бөлүктөн ажыралуу абалы бар, пайдалануучу тарабынан канааттандыруу даражада калыбына келтирилген. Кээ бир беттерине сызылган.
Канааттандыруу-сыз	Мукабага чийилген, жыртылган, негизги бөлүгүнөн ажыралган же бүтүндөй жок, канааттандыруу-сыз даражада калыбына келтирилген. Беттери жыртылган, барактары жетишсиз, чийип-боёп ташталган. Окуу китебин калыбына келтирүүгө болбойт.